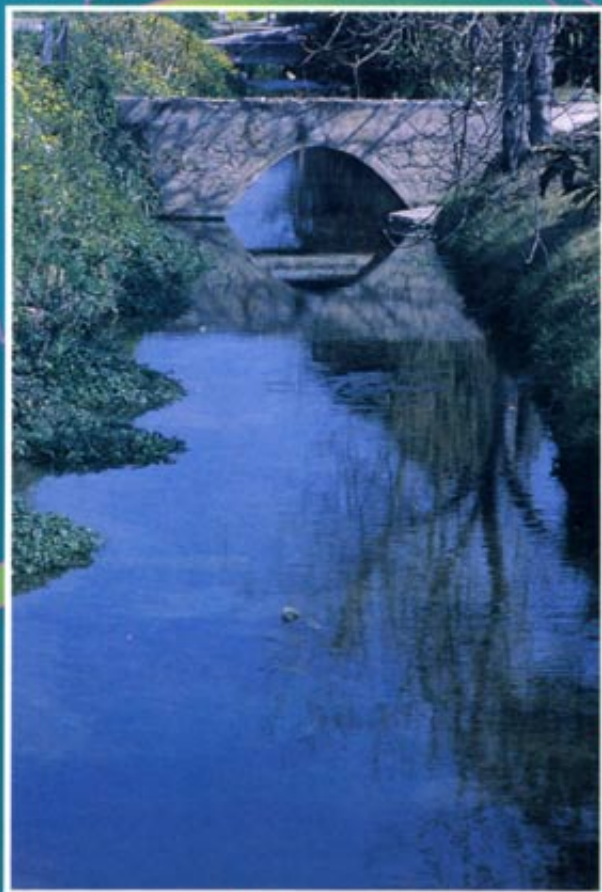

*B*ellreguard verd esguard

Text i fotografies: Joan Pellicer i Bataller

BELLREGUARD, VERD ESGUARD

Joan Pellicer i Bataller

AJUNTAMENT DE BELLREGUARD
1994

A Ella, la dels dits de rosa, la Divina Aurora.

© Text i Fotografia: Joan Pellicer i Bataller
ISBN: 84-606-2048-4
Edita: Ajuntament de Bellreguard
Portada: Séquia Mare
Dibuix del mapa del terme: Alícia Marco
Imprimeix: Gràficas Gandia, S. Coop. V.
Dipòsit Legal: V-2874-1994

"Oh, com estime la terra, les estacions, l'aire,
totes les coses i tot allò que viu, com ho estime!
La terra, la seua vegetació, la seua vida! Oh, si poguera dir,
si poguera mostrar com l'estime"

William Morris

Vull fer constar ací el meu agraïment, per la seua atenció i les seues observacions a:

Pilar Soriano i Andreu Sendra, biòlegs.

Empar Cervera, filòloga i Ricard Morant, lingüista.

Santiago La Parra, Jesús Alonso i Joan Antoni Torres, historiadors.

TAULA

PRÒLEG	9
TERME: el marc geogràfic	11
LES 7 PARTIDES	17
ANOTACIONS per a una història agrícola i paisatgística de Bellreguard	27
ELS 7 ESPAIS FLORÍSTICS I PAISATGÍSTICS de Bellreguard	45
1. Ecosistema urbà	46
2. Camins i xàrcia viària	51
3. Horta	71
4. Aigua	92
5. Marjal	94
6. Platja	112
7. Mar	117
BIBLIOGRAFIA	121

PRÒLEG

Aquest treball, menut i modest, s'ha dut endavant amb la intenció de contribuir al coneixement de la flora i els paisatges del terme de Bellreguard, entés com un mínuscul símbol de tota la Natura, i s'ofereix com una primera eina a millorar, com un simple primer graó per a començar a caminar.

Però bo i tractant aquest treball o recull d'impressions i imatges, necessàriament parcial i personal, d'una matèria tan noble i vital com menystinguda i oblidada, sobre la que graviten tants evidents interessos i tants tèrbols prejudicis, crec del tot avinent, a fi de copsar plenament la seua situació actual i la seua importància, encapçalar-lo amb unes lúcides i vigoroses paraules d'algú molt més capacitat i autoritzat que no jo:

<< Fins fa relativament poc de temps, les costes valencianes romanien inalterables. Les dures condicions ecològiques -forts vents, salinitat, etc.- i el seu escàs valor agrícola havien fet que es mantingueren pràcticament intactes. En els penya-segats trobaven segur recer plantes que podien evolucionar i especiar-se en particulars ecòtops, les quals eren companyes d'algunes aus que niaven tranquil·les al seu costat. En les platges la vegetació es mostrava harmònica en les seues bandes paral·leles a la mar, i les dunes ben estructurades eren eficaces protectores del post-país dunar en el qual, gràcies a elles, la vida ja no era tan inhòspita i la vegetació i animals continentals tractaven de competir amb els del litoral. Els marenys i marjals, bullien en un constant gaudi de vida, on el clapoteig de les aus en l'aigua alternava amb el seu silenciós i majestuós vol cobrint la cel·lístia.

Tot aquest panorama ha canviat radicalment i les agressions, en tan sols vint anys, han fet malbé pràcticament el noranta per cent del litoral mediterrani valencià i europeu. Els animals han fugit, algunes plantes s'han extingit, les dunes s'han destrossat i amb això s'ha trencat un dels més espectaculars equilibris ecològics, les marjals s'han assecat, amb la qual cosa les aus ja no tenen on fer niu. En destrucció, desolació, misèria i brutícia és en allò que hem convertit el nostre patrimoni natural costaner. Hem perdut un dels nostres més importants béns naturals, teníem un ric litoral amb tota la varietat possible d'ecosistemes, hui en dia a penes ens queda res i el pitjor és que les agressions continuen degut, per una banda a la desconeixença que existeix en matèria legal medio-ambiental, per una altra a la falta de sensibilitat, a l'especulació aprofitada d'aquesta falta de sensibilitat, i per què no dir-ho, a la falta d'una política clara i decidida en l'administració que ha de prendre mesures enèrgiques per a acabar amb tanta excessiva destrossa.

Poc ens queda, però pensem que tot no està perdut i que s'ha de lluitar per a salvar el poc que resta, encara que siguen només tres kilòmetres de duna, tres hectàrees de marjal, un xicotet cap amb la seua flora original o algun menut prat submarí. No som molt optimistes al respecte, però alberguem una xicoteta esperança. Si d'ací uns anys no queda res, tots haurem perdut, no n'hi haurà lloc per a l'esperança i mirarem sense il·lusió i amb temença el futur medio-ambiental valencià.

Prof. Dr. Manuel Costa, Director del Jardí Botànic i
Catedràtic de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la
Universitat de València >>.

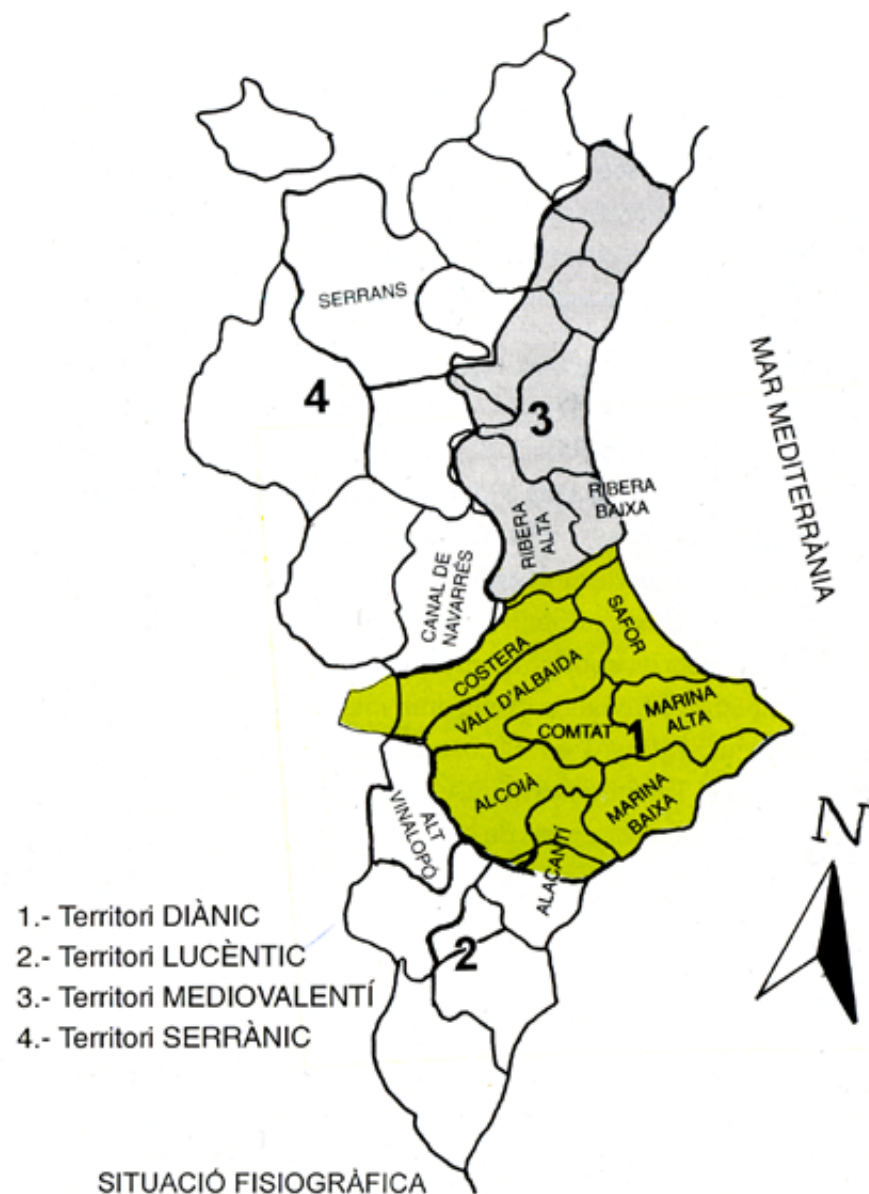

Terme: el marc
geogràfic

"Enllà on vaja us he de dur
 olor de garbes d'herba seca,
 andanes, carabasses al balcó,
 tot un passat, amb mi,
 polsim que queia al damunt
 les pebreres, melons de tot
 l'any, manolls de panolles
 que penjaven de les vigues de casa".

Cant temporal. Vicent Andrés Estellés.

Bellreguard és el poble típic, com Palmera, Alqueria i Rafelcofer, de la plana d'horta saforenca, de la planura al·luvial de feraços llims i airejadores graves, solcada per aigüeres, rambles i barrancs en suau pendent cap a la mar. Poble pla i hortolà, senzillament, amb el meravellós regal d'un esquinç frondós de marjal i un braç de mar botant per sobre el terme de Miramar. Senzillament. Altres pobles poden gloriejar-se d'estar assentats en la fèrtil vora del serpejant i secular Serpis, com Potries, Beniflà, Beniarjó, Almoinos o el Real, o de comptar amb el contacte íntim de la muntanya i les seues virtuts i beneficis, com La Font, Vilallonga, Ador, Palma, Rótova, Alfauir, Castellonet, Almiserà, Llocnou, Barx o Xeresa, o de dominar de ple la mar i la marjal amb tota la seua llum i ferocitat, com Xeraco, Daimús, l'Alquerieta, Miramar i Piles, o de posseir tots aquests paisatges amb tota la seua riquesa i contrastes, com Oliva i Gandia. Bellreguard és només i senzillament un poble de pla d'horta. Però si n'hi ha un poble saforenc que resulte ràpid i ineludible de descobrir des de qualsevol cim o puntal de les muntanyes que envolten la comarca, amb el seu clar i ben dreçat campanar enlairat al bell mig de la maragdineta fronda de la plana d'horta de tarongers oberta a l'ample ventall de la mar, i des del qual millor s'aprecie, amb equidistància, tota la redonesa i grandiositat de l'arc de roca viva que ens arrecera i el precís perfil dels seus cims i cresteries, llomes i carenes, arestes i relleus, un poble obert i ofert a totes les vistes i esguards, amb el natural privilegi d'estar assentat al bell centre de la Conca, aquest és, amb la màxima modèstia i exactitud, Bellreguard.

Bellreguard és un trossiu de planeta Terra de vora 3 Km², situat en el costal ponentí de la Conca Mediterrània a 3 Km més o menys de la vora de la mar, assentat sobre una planura sedimentària, a tan sols 22 m d'altura, el qual es troba emmarcat, si prenem en consideració factors com el clima, el terreny, el relleu o la vegetació dins l'anomenat Territori Diànic⁽¹⁾ el

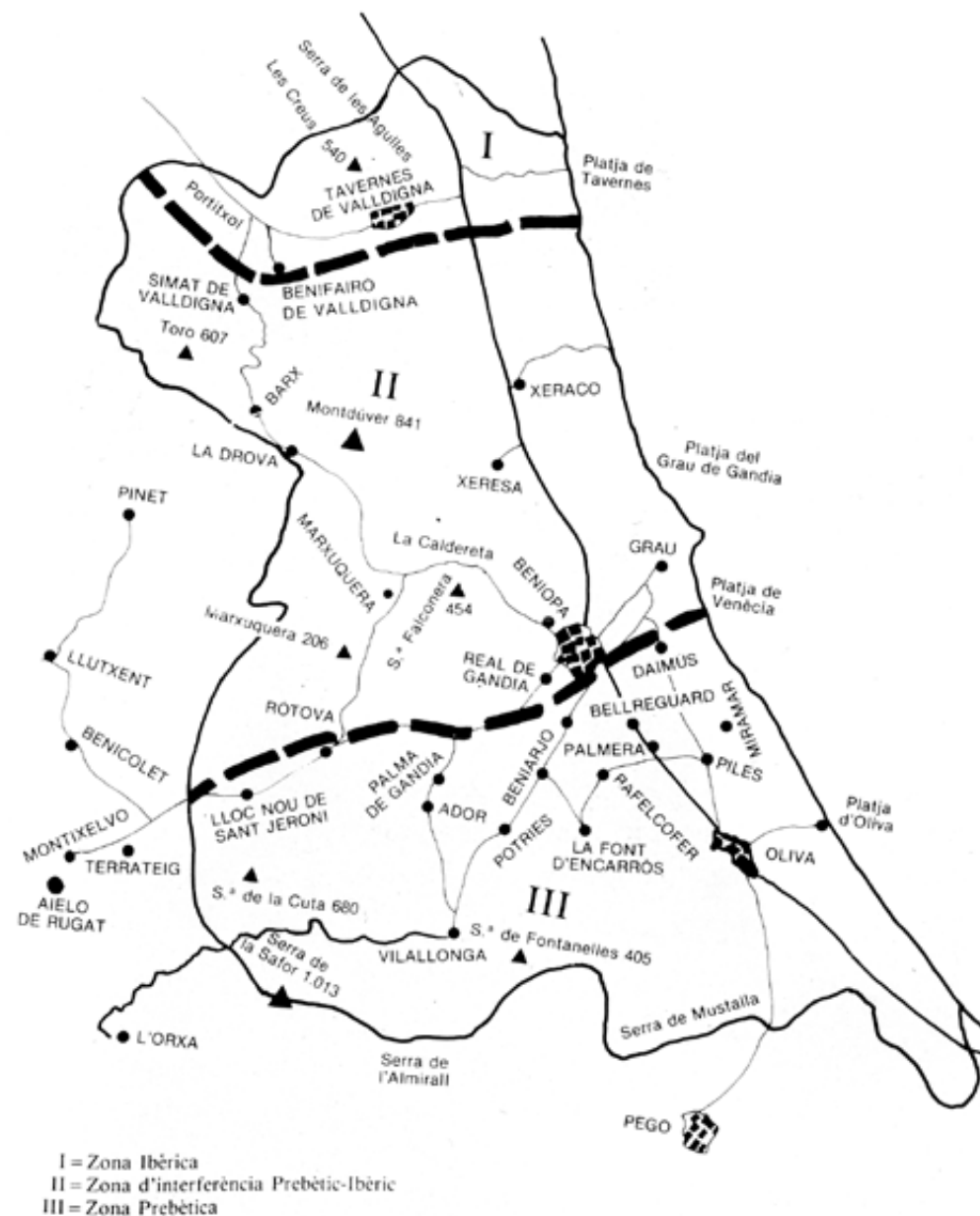
qual forma una unitat espacial fisiogràfica de relleu molt muntanyenc de roca i sòls predominantment calcaris formant conques i valls que miren cap a la mar, que representa topogràficament els ramals terminals més nord-orientals de la Serralada Bètica que des de Gibraltar remunta i travessa el sud de la Península fins el cap de la Nau i de Sant Antoni per a acabar en les muntanyes més meridionals de la Safor.

Aquest territori, de clima subhumid comprén, si fa no fa, les comarques de la Marina Baixa i Alta, l'Alcoià, el Comtat, la Vall d'Albaida, la Costera i la Safor. Al sud del territori Diànic, abraçant l'extrem més meridional del País Valencià, es troba el Territori d'Alacant o Lucèntic format per planures al·luvials amb contraforts calcaris interiors, de clima mediterrani però molt més sec i càlid, netament subàrid i de terrenys margosos freqüentment salins. Al nord del nostre Territori, separat pel riu Xúquer es troba el Territori Mediovalentí que pràcticament és una ampla plana al·luvial de clima amb una tendència subàrida i que arriba fins el riu Millars. I en el costat nord-occidental fitant amb la Costera, es troba el Territori Serrànic, el més muntanyós del País, format per les estribacions sud-orientals de la Serralada Ibèrica, a cavall entre la plana mediovalentina i l'altiplà manxec. Té un clima més continental.

SITUACIÓ GEOLÒGICA

La Safor dins del conjunt Diànic té unes característiques climàtiques peculiars que la fan la comarca, junt a la veïna conca de Pego, de màxima pluviositat del País, de prop d'un miler de litres per m² de precipitació anual, quan València en té 500 i Alacant 300; i ocupa una posició geològica molt especial com les restants comarques frontereres entre el sud de la província d'Alacant i el nord de la província de València, ja que significa una àrea d'encontre entre dos de les grans Serralades Peninsulars,

(1) De *Dianium* o ciutat de Diana, nom antic de Dénia.

del extrem sud-oriental de la Serralada Ibèrica i el Pre-bètic o terminació nord-oriental de la Serralada Bètica. Dins aquesta àrea d'encontre en la qual podem distingir tres zones, Bellreguard ocupa una posició netament fronterera entre la zona Pre-bètica, on està inclosa i la zona d'interferència amb l'Ibèric situada més al nord.

Entrant a Bellreguard des de la partida de Sotaia.

"Les il·lusions camperoles es menegen entre olors a estable, a adob compost, a fem simple, a suor ranci i a frescorosa herba acabada de segar. Sota l'ombra de canyes i canyots l'olfacte escarba l'entrepà de truita de creilla, la botifarra, llonganissa, salmorra i el vi acabat de destapar i l'aigua que fa bullicia per la sèquia del costat. Esmorzem a mos redó o tallant llesques de pa amb navalla d'Albacete i prenent companatge i olives amb els dits. Davall de raonaments agrícoles que volen posar concòrdia entre la persona i la terra, hi ha, escampades pel sòl de terra trepitjada, beines de faves acabades de despullar, un parell de corfes de meló de tot l'any i alguna gleva de fem de bestiar. L'aire ambiental té tonalitats d'esgloga".

El corn de l'abundància. Joan Climent.

Els vora 3 km² del terme de Bellreguard es troben, en un principi, compostos per dues llenques o sectors separats. Un interior, el més gran, a l'entorn del poble; i un altre costaner obert a la mar, en plena terra de marjal i de mareny. Aquests dos sectors al seu torn estan dividits en un total de set partides rurals, cinc en l'interior -Sant Antoni, el Velló, el Fil del Poble, la Vela i Paloma- i dos en la llenca costanera -Corral d'Huguet o el De l'Est i Rodafam-.

PARTIDA DE SANT ANTONI

És la primera partida del terme començant pel costat de ponent, la qual és també la més xicoteta fins al punt que no se sol considerar una vertadera partida sinó un mera segregació del Velló. En qualsevol cas és un bon cantó de terra ben conegut de tots, situat en la part més alta del terme i per això també més exposada als freds i a les gelades. Està íntegrament dedicada al cultiu del taronger com la més gran part de les restants partides del terme, però en la memòria dels més majors és conserva encara el record d'alguns dels seus riu-raus, els últims a desaparèixer del poble, testimonis dels antics vinyals de moscatell i de roget de Requena que, en segles passats, cobrien les terres de Sant Antoni i del terme.

Retaule de manisetes del motor de reg de la partida de Sant Antoni.

PARTIDA DEL VELLÓ

És la partida que volta el poble per la seua cara nord, per on fita amb el terme de Gandia seguint la línia de la séquia de l'Arbre, provinent d'Almoines. La partida de Sant Antoni la limita per ponent; el camí de la Marjal la separa, per migdia, de la partida del Fil del Poble i el camí de l'Estrelà, per llevant, de Paloma. És, potser, la partida més gran en extensió, tot i dividint-la en dos fragments desiguals la carretera d'Alacant al voltant de la qual, actualment, s'ubica la zona industrial de Bellreguard.

Moltes interessants suposicions i evocadores suggerències, que no haurien de desembocar mai en agres i estèrils polèmiques, se'ns desvetlen a l'entorn del seu nom. En principi, cal dir que aquesta partida s'ha dit tradicionalment del Belló, nom que alguns han volgut situar en l'origen de l'actual nom del poble, Bellreguard, que substituï al de Sotaia, a finals del segle XV, arran de la seua compra per part de la família dels Borja, aleshores tan puixant, i nous ducs de Gandia. Segons aquesta teoria Belló significaria *bello o bell* i d'aquesta arrel s'elaboraria amb un afany italianitzant molt a l'estil de l'època, el nou nom de Bellreguard amb el significat de bell esguard o bella vista. Podria ser que Bello fóra una forma

de dir bell en català medieval, però més fàcilment se'ns explica aquest sonor topònim de Belló si el fem derivar d'Abelló, de l'antiga Alqueria medieval d'En Guillem Abelló que es trobava aleshores dins el terme de Bellreguard fitant amb el pobliu morisc de Benieto al sud de Gandia, situació que coincideix amb la de l'actual partida del Velló. La família Abelló, d'importants mercaders de terres, apareix a València a l'entorn del segle XIV i sabem que entre altres béns i possessions tenia terres a Benieto i una xicoteta alqueria en el terme de Sotaia. L'última vegada que apareix el nom d'Alqueria d'En Abelló és per l'any 1511 en un document on es parla de la distribució d'aigües de reg. Després de l'expulsió dels moriscs, l'any 1609 ja no existia com a alqueria, però sí que existia una partida de terres al nord del terme de Bellreguard dita del Belló.

Pel que fa a la nova grafia de Velló que, com se sap, vol dir pell llanuda d'un corder o moltó o qualsevol altre animal llanut, desconesc les raons que s'han sospesat per a portar-la a terme. Siga com siga el nom té connotacions molt estimables si el relacionem amb el Velló d'Or i l'aventura de Jàson i els restants argonautes de l'antiga i estimulante mitologia mediterrània, el Velló de l'auri moltó alat que Zeus va enviar des de l'Olimp per a salvar Frixos a qui son pare, el rei Atamant, estava a punt de sacrificar al cim d'una muntanya a prop de Tebes, a la manera d'un Abraham grec.

PARTIDA DEL FIL DEL POBLE O SIMPLEMENT DEL POBLE

Situada sobre la lloma de terres al·luvials acumulades entre la rambla del camí de la Marjal i el barranc de Sotaia és, de totes, la partida més alta i càlida del terme, i sense menystindre, ni de bon tros, la qualitat de les terres del Velló o de Paloma ni de les restants partides, es pot dir, que la millor molla de terra, la més suau i fàcil de tallar i treballar és la del Poble, i sobre la qual es plantaren fa vora 150 anys els primers tarongers de Bellreguard. Aquesta partida pren el seu nom complet, com tothom sap, de la séquia, fila o fil d'aigua de rec que la travessa de cap a cap, baixant d'Almoines com a ramal de la séquia Mare o Comuna de Gandia, la qual procedeix de l'assut d'En Carròs que remunta les aigües del riu Serpis entre Vilallonga i Potries.

La partida del Fil rodeja el poble primer per migjorn, cenyida a la vora esquerra del barranquet de Sotaia i, més avall, el volta per llevant. El camí de la Vela, a partir de la brusca revolta de després de la via, la separa de la seua partida i pel nord el camí de la Marjal la departeix del Velló.

Un esment especial, des del punt de mira botànic i paisatgístic, és mereixen els tres molluts i costeruts màrgens d'aquesta partida, tot i estar tan castigats com estan, sobretot el marge de cara mar, on encara broten i rebroten nous tanyes de l'antiga omeda que voltava el barranc de Sotaia i la Marjal.

PARTIDA DE LA VELA

És la partida que envolta i acompanya el barranquet de Sotaia des de l'eixida del poble fins que aquest entra en el terme de Miramar per a perdre's en les séquies i valls de la marjal. Pel nord fita amb la partida del Poble i, pel migdia, separada per la séquia del Dijous, de Palmera.

La Vela és per més d'un motiu la partida més interessant ecològicament, la que té el millor camí, les millors sendes i els més preciosos màrgens en els quals podem trobar encara algunes mates de ginestó, de coronel·la, de margarida de prat, d'arítjol i d'altres herbes i vestigis que ens parlen de l'antic bosc natural d'oms i de carrasques que cobria el terme. En realitat es tracta d'una xicoteta valleta o, si es vol, d'una valliua bonsai a l'entorn del barranquet, que abans seria una forçada i fenomenal omeda amb una vora, l'esquerra, costeruda, davall la qual corre el camí; i una altra, la dreta, molt més suau i de fàcil inundació durant les revingudes que, de tard en tard, fa el tranquil barranquet.

Un dia, no massa llunyà, la Conca de la Safor serà una única i sola ciutat que omplirà tota la plana costanera i fins i tot s'encavallará per damunt de la ferradura de muntanyes que l'envolta. Arribará aquesta ciutat; de fet ja n'hi ha mitja feta i cal acceptar-ho. Però per a què aqueixa ciutat no siga un monstre asfixiant d'asfalt, de fums i de ciment cal ja ara dissenyar el seu acabat i anar pensant en generosos parcs i esplèndides

avingudes que li servesquen per a l'imprescindible esplai i pulmó, i el riu d'Alcoi i aquestes valletes interiors, que no són poques dins la plana de la Conca, o, almenys, part d'elles, haurien de ser ja escollides com a zones a preservar per a parcs.

Flors de codonyer. Tot un símbol de la somrient bellesa i la serena sensualitat de l'horta.

PARTIDA DE PALOMA

Aquesta partida pren el seu nom, com tot el món sap, de l'alqueria o casa Paloma situada en la vora llevantina del sector interior del terme de Bellreguard, al bell centre del seu territori, apartada dels pobles i solitària com una illa blanca dins la verda mar de l'horta, la qual té uns orígens tan llunyans i ignots com el mateix poble. L'únic cert que sabem és que pel 1465 ja existia com una isolada alqueria rural més entre les escampades per la plana costanera de la Safor, veïna de l'antiga alqueria medieval fortificada dels Balaguer, batejada més tard pel nom actual de

Torre dels Pares. També l'antiga alqueria de Paloma, dita del Palomar si atenem a la grafia dels documents més antics, era fortificada i tenia una torre, damunt la qual els primers habitants col·locaren en el cim, com un penell, una corpulenta coloma metàl·lica, que amb les seues ales obertes, media vora tres metres.

El més antic amo de Paloma de qui tenim notícies va ser Josep Polo, el qual la va vendre a Mateu Saforteza, advocat mallorquí i home de bé que habitava en l'alqueria i que va tindre com a administrador el primer Joaquim Femenia, que va ser el fundador de l'exportació hortalissera i tarongera de Bellreguard.

PARTIDA DEL DE L'EST O ANTIC CORRAL D'HUGUET

*"Un fil de veu em queda
perdut entre els canyars,
lledoners i figueres
lentes del cap al tard
daçar d'una infantesa
que mai no ha de tornar"*

Balanç de mar. V.A. Estellés.

Aquesta partida que fita amb Miramar part del·là del camí de la Dula i amb l'Alquerieta per la séquia dels Marenys és el preciós tros de terra marjalenca que li ha tocat a Bellreguard de l'antiga gran marjal de la Safor, que per la Valldigna continuava fins l'Albufera. Va ser utilitzada en temps passats, fins no fa massa, com a prat de pastura per als ramats del poble, als quals fan referència els noms d'antic corral d'Huguet i el del veí camí de la Dula, i com a terreny de cultiu d'arròs i de xoperes. Actualment és una feraç i feliç horta marjalenca de tarongers clapejada de casetes voltades d'encisadors bancals d'hortalisses per a ús i goig propi, d'esplèndides figueres, magraners, pruneres, codonyers i d'altres arbres fruiters i d'uns bens llustrosos jardinets, l'exuberància i la condícia dels quals contrasta vivament i tristament amb l'abandó en què, en el millor dels casos, es tenen les séquies, les sendes i els camins.

Bellreguard del tercer mil·lenni és mereix tindre dins del seu terme, mal que siga un trosset de marjal viva convivint harmònicament amb les hortes i casetes. Privar els nostres néts d'aquests regal, d'aquest trosset de paradís, privar-los de jugar amb el fang, les canyes, les granotes, els parotets o les colobres, de botar màrgens i séquies, de grimpar pels arbres i rebolcar-se sobre l'herba fóra privar-los d'una de les millors i més instructives fineses que ens pot oferir la vida.

PARTIDA DE RODAFAM

És per una banda, i sense cap ombra de dubte, el topònim de més força de tots els de Bellreguard, tota una veritable troballa molt a l'estil d'altres temps més durs i rigorosos en què el llaurador, tot sol, se les havia de vore amb la fam i el cru intemperí. Però si des d'un punt de mira agrícola

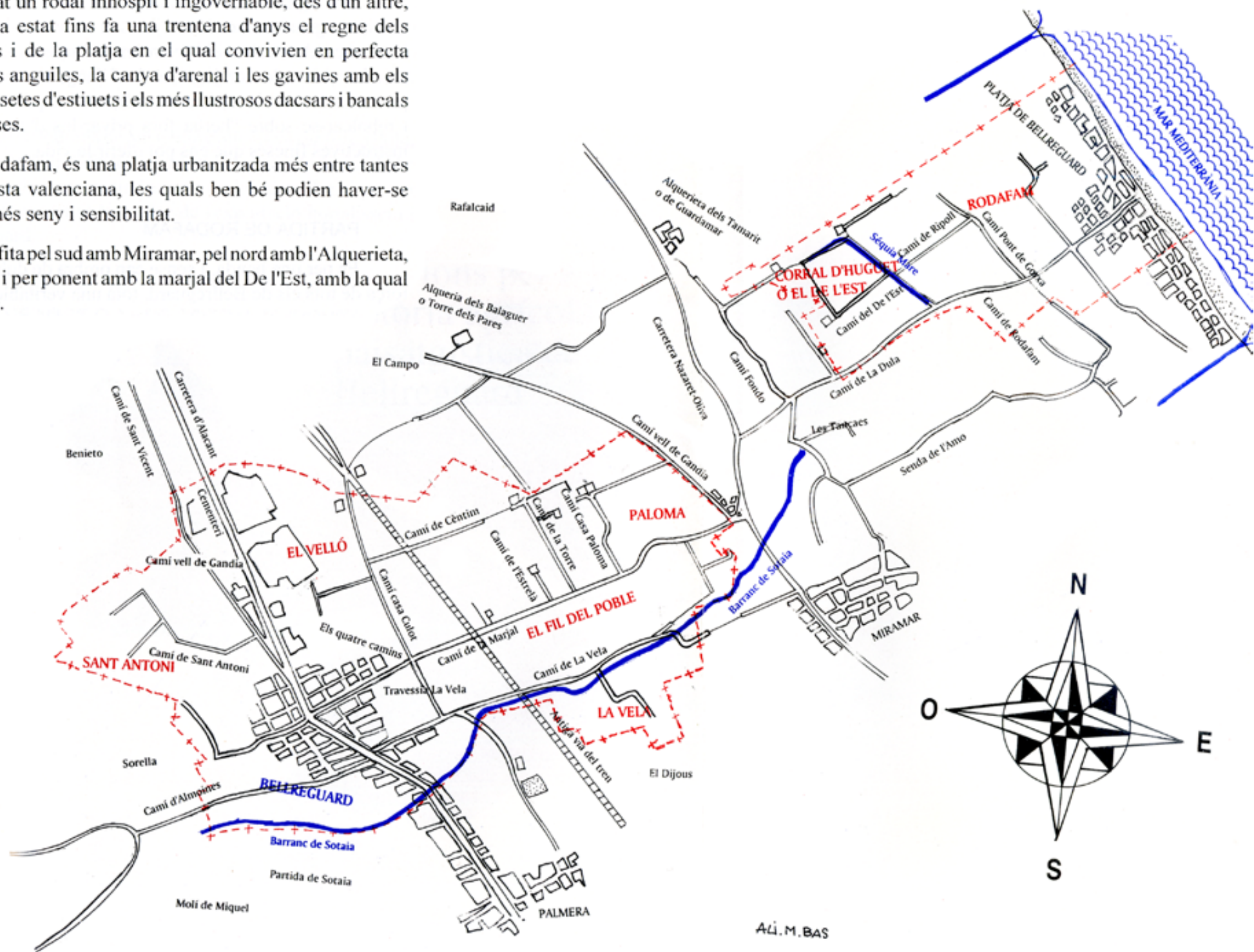

Solstici d'estiu

antic Rodafam ha estat un rodal inhòspit i ingovernable, des d'un altre, paisatgístic i lúdic, ha estat fins fa una trentena d'anys el regne dels marells, de les motes i de la platja en el qual convivien en perfecta harmonia el senill, les anguiles, la canya d'arenal i les gavines amb els xalets i les blanques casetes d'estiuets i els més llustrosos dacsars i bancals de verdures i hortalisses.

Actualment, Rodafam, és una platja urbanitzada més entre tantes altres iguals de la costa valenciana, les quals ben bé podien haver-se planificat amb molt més seny i sensibilitat.

Aquesta partida fita pel sud amb Miramar, pel nord amb l'Alquerieta, per llevant amb la mar i per ponent amb la marjal del De l'Est, amb la qual fa un tot indeslligable.

A notacions per a una
història agrícola i
paisatgística de
Bellreguard

"No, no són els rígids determinismes de la Matèria i dels grans nombres; són les suaus combinacions de l'Esperit les que confereixen a l'Univers la seua consistència. L'atzar immens i la immensa ceguesa del Món només són una il·lusió"

Teilhard de Chardin.

La vida de l'home és tan breu, encara que dure cent anys, comparada amb l'edat de la Terra, que arribem a creure que allò que veiem i trobem tots els dies al llarg de la nostra vida és el que hi ha hagut sempre i la cosa més natural del món. I així ens passa amb el paisatge actual del nostre terme, colonitzat en la seua més gran part per horts de tarongers als quals ens hem acostumat tant des que érem menuts que ens pareix que estan ací entre nosaltres des del dia de la creació. Però, certament, les coses no són així, ja que l'únic que hi ha segur, en aquest món, és el canvi constant i la muda permanent, i els tarongers, tot i la gran familiaritat que ens fan sentir, no són sinó quasi uns nous vinguts dins la xicoteta història de l'evolució paisatgística del terme, perquè llevat del seu ús estrictament casolà que és remunta als temps antics, en pla comercial tan sols porten uns cent anys entre nosaltres i no sempre amb tanta abundor com actualment, en què ocupen, a més de tota la plana d'horta de la Conca, tots els faldars de les muntanyes i quasi tota la marjal.

Quina ha sigut l'evolució del paisatge i la flora del nostre terme al llarg dels segles? Quines i quantes modificacions? I quan s'esdevingueren?

1. EL BOSC NATURAL

"Temps enrera, no hi havia fites, partions ni tanques; per tots, com la llum del dia eren els fruits de les branques. Temps de pau i germanor que les famílies humanes dormien en les cabanes obertes sense temor".

Henoc. Joan Alcover.

A grans trets, salvant mil matisos i acceptant els riscos que comporta tot esquematisme, però recolzant-nos en una minuciosa i dilatada observació del nostre entorn natural i en la consulta dels escassos, però valuosos, treballs de paleobotànica, d'arqueologia i palinologia⁽¹⁾ locals, es pot parlar de tres tipus de bosc natural distints en la seua composició florística i succesius en el temps -la laurisilva, la teixera i el carrascar- fills de les condicions ambientals canviants durant les últimes Eres planetàries. Els dos primers pertanyen a èpoques passades, si bé encara en queden moltes mostres i senyals a les nostres terres, i el darrer al bosc que correspon als temps actuals.

1.1 LA LAURISILVA⁽²⁾ O EL PARADÍS MIOCÈNIC

És el bosc del venturós món del Miocé, un dels períodes més bonancívols de l'Era Terciària, fa entre set a vint-i-cinc milions d'anys, quan el més benigne de tots els oratges embolcallava el nostre planeta i els casquets polars no eren més que una menuda taca gelada i el toll de la mar alt i les aigües calentes, les quals cobrien l'espai que hui ocupa la plana costanera saforenca i no estava formada encara una gran part de l'actual litoral valencià; llavors el clima era càlid i humit, amb generoses

(1) Estudi dels pòl·lens i de les espores (del grec, pàle: polsiua molt fina, com la flor de la farina o el pol·len).

(2) Bosc de llores; del llatí *laurus nobilis* (llorer).

pluges i, en concordança, la vegetació de les nostres muntanyes era semblant a la de les actuals selves subtropicals d'arbres de fullatge oval, ample i sempre verd com el marfull, l'arbocer o el llorer, que han quedat en alguns barrancs i arrimalls humits de les nostres muntanyes com a mostra i relíquia d'aquests temps més exuberants i benèvols. Eren els feliços temps del paradís dels simis, senyors dels fruits i dels arbres de la selva, i dels primers homínids llançats a l'arriscada i apassionant aventura de conquerir l'estepa. Aquest món selvàtic i benaurat, de només fa quinze o vint milions d'anys, es pareixia poc al nostre. Ni tan sols el cel de la nit era com el d'ara. Ni la bestiesa, ni la fàtua i vàcua arrogància ni l'estèril enveja no havien aparegut encara sobre la Terra.

1.2 LA TEIXERA O PAISATGE DE L'ERA GLACIAL

És el corresponent a l'època de les grans glaciacions que començaren fa vora dos milions d'anys, tot donant naixença a l'Era Quaternària, i acabaren fa uns dotze mil anys. Les glaciacions, que van cobrir mitja Europa de gel, seguides de curts períodes interglacials més benignes, van posar a prova la flora de les nostres terres. De fet, la laurisilva, tret dels arbocers, dels marfulls i d'algun privilegiat llorer, en va desaparèixer quasi completament. Però malgrat tot, la singular orografia del nostre territori i la seua situació davant la mar, van possibilitar que el litoral valencià i, especialment, la Safor es convertiren, durant una de les èpoques de desastre ecològic, en un dels pocs recers florístics segurs del continent. Eren els temps durs dels recol·lectors i hàbils caçadors salvatges que tantes coves saforenques habitaren, tant del rude home neandertalenc -cova Foradada d'Oliva, penya Roja de Ròtova o cova de Bolomor de Tavernes- com del destre i lúcid home nou de cro-magnó -cova Mallaetes i cova del Parpalló del Montdúver, cova dels Porcs del Real, cova de les Rates penades i del barranc Blanc de Ròtova o l'abric del Capurri d'Oliva, entre tantes altres- que desplaçà, assimilà o eliminà el neandertalenc fa cosa d'uns trenta o quaranta mil anys. Les nostres muntanyes, habitades per orsos, rens, cérvols, isards, cabirols, urs i cavalls salvatges, estaven cobertes en llur major part de frondosos boscos de teixos, d'aurons, de fleixers, de grèvols, de moixeres, d'avellaners, de roures i de til·lers, i la

plana costanera actual sobre la qual s'assenta el terme de Bellreguard i el de tots els pobles de la Conca, en ple procés de formació a partir dels repetits acumulats al·luvials del Serpis i dels altres corrents fluvials, estaria poblada d'una atapeïda pineda de pins rojais amb els barrancs i rius voltats de verns, de bedolls i d'oms.

1.3 EL CARRASCAR O PAISATGE MEDITERRANI

Amb el començ de la nova època actual, l'holocè, fa uns dotze mil anys, caracteritzada per l'entrada d'un clima temperat sense massa variacions importants, el paisatge lentament evolucionà cap a una predominància dels arbres i herbes amants de temperatures més benignes que acabaren desplaçant la flora boreal i euro-siberiana anterior, la qual en les muntanyes valencianes i en les de la Safor va quedar arraconada només en les ombries de les serres més altes i fredes. Així naixia i es formava el primer i intacte bosc mediterrani de carrasques, d'alzines, de sureres i de pins, amb un sotabosc aspre i punxós però ric en flors i en espècies aromàtiques. Les omedes, els xops negres, els àlbers i les salzeres cobrien les riberes dels rius, dels barrancs i de les aigüeres i aparegueren els primers baladres en el codolar de les rambles. El bosc estava habitat per cérvols, orsos, cabirols, senglars, teixons, linxs, llops, rabosots, conills i llebres, i algunes cabres munteses i encara els últims cavalls i urs o bous salvatges. Eren els laboriosos temps dels camperols i dels pastors més antics, els del naixement de l'agricultura i la domesticació dels animals, el dels primers sembrats de cereals i dels primers ramats d'ovelles enmig de la desafiant immensitat del bosc virginal i feréstec, els quals, comportaren moltes millores i avantatges per a la nostra espècie i l'aparició de les primeres grans civilitzacions antigues però també els temps de les primeres tales i incendis per tal de guanyar-li terra de sembra i de pastura al bosc, de l'ocupació progressiva de més i més terrenys, de la sedentarització i la formació de nuclis urbans cada vegada més grans, els quals propiciaren una nova i inesperada invasió florística, la de totes aquelles plantes vulgarment anomenades *males herbes*, és a dir, les herbes dels cultius i dels runams dels habitatges humans, les quals, des d'aleshores, ens acompanyen com una hàbil i tenaç avantguarda de la natura i com l'ombra que ens projecta per a recordar-nos que el millor és col·laborar amb ella.

2. EL TREBALL I ELS DIES: LA RURALIA MEDITERRÀNIA

La Safor durant, potser més de 7000 anys va ser un robust, frondós i acerat carrascar intacte, davallant des del cim de les muntanyes i cobrint tota la plana de la Conca fins la fenomenal omeda que orlaria els margens ponentins de la més ubèrrima marjal imaginada, la qual acabaria davant la mar amb una aromàtica devesa de pins blancs, de murteres i llentisques.

Els primers sembrats de blat i d'ordi i les primeres peuades de cabres, ovelles, porcs i bous domèstics que afectaren el bosc natural de la Safor no arribaren abans de fa 5000 anys; i el portarien a terme aquells hòmens i dones encara caçadors de cèrvols i cabres i recol·lectors d'arrels, fulles, albellotes, garrofes, raïm i fruits silvestres com els que habitaren la cova del Forat de l'Aire Calent de Ròtova o la cova de l'Or del Benicadell i altres tantes coves, els quals, a les darreries de l'estiu calarien foc al bosc en els terrenys plans més propicis i aprofitant les pluges tardorals sembrarien al vol els grans de cereal que uns mesos més tard segarien amb corbelles de dents de sílex tallat.

Un capgirament total en l'estil de viure arribat des de Síria i Palestina, possiblement per mar, s'havia ja iniciat en les nostres terres la qual cosa ja no faria sinó créixer i millorar-se ininterrompudament al llarg dels segles i de les diverses cultures que s'hi assentaren i desenvoluparen: l'home del Bronze i després del Ferro, els ibers, els romans, els visigots i sobretot a partir dels darrers segles del primer mil·lenni de la nostra època, el àrabs. Els oms, els llops, la murta, els senglars, el pi, l'àguila i la carrasca aprengueren a conviure amb el ramats de cabres i d'ovelles i amb un pluricultiu d'autoabastiment basat, sobretot, en els cereals, les oliveres, els vinyals i les garroferes amb les indispensables fruites i hortalisses.

3. TERRA DE SUCRE

La canyamel ja es coneixia i es plantava en temps de l'Islam però en els anys posteriors a la conquesta, a les nostres terres no deuriem abundar massa els canyamelars, i encara que Jaume I intentà fomentar el seu cultiu declarant-lo exempt del pagament de delmes, potser, a poc a poc, deixà de plantar-se, cosa que ens explica el viu interès de Jaume II, anys més tard, de portar nous peus de canya des de Sicília a fi d'introduir la cultura del sucre entre nosaltres. Així doncs, sabem que a començ del segle XIV ja estava la canyamel present a la Safor, terra dilecta de Jaume II, però no va ser sinó un segle més tard, quan es despertà un interès extraordinari pel seu conreu i les plantacions de canyamel es feren preferents per sobre els altres cultius tradicionals.

En 1413 es construí el primer trapig⁽¹⁾ a la Safor, concretament a Oliva, per part d'un comerciant de València, i quatre anys més tard, un altre a Xeresa, al qual seguiren, en un ràpid procés, nous trapitjos a Gandia, el Real, Beniarjó, Bellreguard, Daimús . . . Des de llavors i fins a mitjan segle XVIII el centre capital dels més rics i sucosos canyamelars i de producció de sucre del Regne serà la Conca de la Safor i el de més alta qualitat, el més pur i refinat, sense parió en el món de les mercaderies. L'esplendor del Comtat d'Oliva durant el Quatre-cents i del Ducat de Gandia en el segle següent serà degut a les elevades i suculentos rendes del sucre, les quals convertiren els Centelles i els Borja saforencs en unes de les famílies més poderoses de l'aristocràcia valenciana i peninsular⁽²⁾.

Durant vora tres segles i mig, tot i el natural i lent decliu arran de l'expulsió dels moriscs en 1609, el cultiu dominant, encara que no exclusiu del nostre terme com el de tota la comarca, va ser la canyamel. Pam dalt, pam baix, allí on ara trobem horts de tarongers, llavors el que

(1) Els trapitjos i els enginys eren els molins o fàbriques de sucre, els primers funcionaven per tracció animal i els enginys per força hidràulica. (consultar: F. Pons i Moncho, 'Trapig' . . .)

(2) En aquest sentit, Santiago Laparra ens diu: "Quan els Borja arribaren a Gandia el 1485, el sucre no sols es troba ací ja implantat de ferm, sinó que ens aventurarem a suggerir que aquesta precisament hauria de ser una de les atractives raons que indugueren al perspicaz cardenal Roderic de Borja -futur Alexandre VI- a comprar el Ducat. . ."

hi havia eren molluts i ben dreçats solcs de canyamel, àvida de bons recs i de fems com ara també els tarongers. Un verd més clar, gràcil i suau dominava aleshores el nostre terme. El poble vivia voltat d'un ben traçat, acurat i molt rendible canyar de saba dolça, un delitós canyamellar travessat per tot de sendes de ferradura, camins de terra, barrancs, séquies i braçals. Però la canyamel tot i ser-ne dominant no era l'únic cultiu i així també podíem vore molts camps d'oliveres, garroferes i herba alfals, bancals de cigrons, llegums i hortalisses, i vinyals, i no poques figueres, albercoquers, magraners i fins i tot alguns tarongers i llimeres per a ornat i ús casolà. I, com no, datileres i palmeres. Aquest era el paisatge de Bellreguard, llavors anomenat fins al 1485, *Alqueria de Çotaya d'En Jacme Roqua*. Un pobliu morisc enmig de la plana de la Conca, a prop d'un antiquíssim clot d'aigua, de molt pocs habitants en un principi, puix en 1365 tenia només set focs o cases més o menys disseminades sobre un bell alteró a la vora esquerre del que encara hui s'anomena barranc de Sotaia, llavors ombrejat per forçuts canyars i un frondós bosquetó de ribera d'oms, llidoners, àlbers, xops i salzeres i cau de servals i raboses, però també poblat de magraners, figueres, codonyers i altres arbres fruiters. Un poble morisc i menut entre barrancs i carrasqueres, però en creixement permanent a causa de la fertilitat dels seu terme i de les rendes del sucre, puix el 1486 data de la seua compra per part dels Borja, tenia ja 50 cases i vora unes 100 un segle més tard i 137 a primers del segle XVII. Entre els diversos trapitjos i enginys que tingué Bellreguard només d'un en coneixem el nom, el trapig de Ramis, gràcies a un document de pagament de delmes i primícies de l'1 de març de 1698.

Tres causes principals s'han aportat per explicar la lenta decadència del cultiu de la canyamel entre nosaltres a partir del segle XVII, després de l'esplendor de dos segles. Per una banda, la dura competència del sucre de l'Atlàntic -Açores, Madeira i Canàries- i, sobretot, l'americà, el procedent de les Antilles que venia guanyant els mercats europeus des de finals del segle XVI, de més baixa qualitat, és cert, però molt més barat degut a l'abundant mà d'obra esclava amb què comptava. Però la sobtada i brutal expulsió dels moriscs en 1609 va ser la ferida decisiva ja que deixà de sobte els camps desemparats d'una mà d'obra molt especialitzada,

qualificada i de bon contentar. Bellreguard quedà pràcticament deserta amb 133 cases buides i només quatre habitades per cristians vells i va tardar quasi cent anys a recuperar la població que tenia el 1609. I si la competència i l'expulsió no eren prou per a fer sotzobrar l'opulenta nau de la cultura del sucre, no es poden oblidar ni minimitzar els efectes del refredament del clima al llarg del segle XVII, amb les seues gelades i puntes de fred excepcionals.

Però el cultiu de la canyamel continuà a pesar de la dura competència, els rigorosos freds i la falta de mà d'obra inicial, que a poc a poc va ser substituïda, amb més o menys fortuna, per pobladors i colons vinguts de Gandia i d'altres pobles de la Safor i de les comarques veïnes -Altea, Vilajoiosa, Gorga, Mutxamel, etc.-, però també de prou més lluny i en primer lloc de Mallorca, especialment de Petra i Manacor, i de Peníscola, Lleida, Aragó, La Manxa i França. Continuà l'elaboració i el comerç del sucre gràcies, sobretot, a la seua qualitat, brillantor i acurada presentació i a l'augment de la demanda, ja que al llarg del segle XVII el sucre va passar de ser un producte de luxe i ocasional a un aliment d'ús popular i quotidià, a la qual cosa contribuï decisivament l'augment del consum del te i del cafè a l'Europa del Nord i de la xocolata a la Península que exigia la presència inexcusable del sucre.

La crisi definitiva arribà a mitjan segle XVIII coincidint amb la mort sense successió del darrer tany dels Borja saforencs. Uns anys després pel 1754 el nou senyor i propietari del Ducat, el comte de Benavente, no repartí entre els colons el planter que els era necessari per a la collita de la canya i, per si calia alguna cosa més, els freds d'aquell any foren tan forts que arribaren a gelar fins els ceps i les arrels de la canyamel. La fi de la puixant i lucrativa cultura del sucre a la Safor era arribada. El florent regne de la canyamel entre nosaltres passà a la història. A partir d'ara comencen a plantar-se més i més moreres i la indústria de la sederia guanya prompte la seua esplendor. Això no obstant, encara se seguí criant la canyamel en la Conca, però només en certs rodals molt favorables, la qual era destinada per a ús casolà o per a vendre en els mercats locals o als patrons d'algunes embarcacions procedents de Marsella i d'altres costats de França, la qual

es consumia com a lllaminadura, especialment per a xuclar-ne el dolç els xiquets.

Un darrer intent de restablir la cultura del sucre va tindre lloc molt de temps després, a mitjan segle XIX, quan l'epidèmia de la "pebrina" arrasà les moreres i, uns anys després, la fil·loxera les vinyes. I arribaren a construir-se nous enginys a la comarca i se'n projectaren d'altres a Ondara i Xàtiva. A Bellreguard, segons consta en un expedient trobat en un lligall de l'ajuntament de l'any 1870, va ser autoritzat Santiago Marco Pastor per a instal·lar una màquina de vapor a sa casa del carrer Major, amb l'objecte de fer funcionar el seu enginy, i l'últim inspirat pel rector Ramon Adrian i centre llavors de la indústria del trapig elaborador de sucre. Segons referències verbals del seu fill, Carles Marco Català, posseïa aquest enginy cinc pedres molars de picar la canya, sis calderes per a coure i clarificar per mitjà d'una lenta operació i cinc perols per al trascolament després de cuit i passar-los als bocois d'envasament amb la seua melassa, la qual cosa s'anomenava la *mascabada*. Però les il·lusions d'aquest darrer intent s'esvaïren prompte a causa dels freds hiverns del 1878 i 79 que gelaren la major part dels canyamelars, tot i que la rendibilitat allí on no gelà va ser acceptable, mai més se n'intentà el seu cultiu.

4. EL TEMPS DE LA SEDA I DE LA MORERA

*"Escollaré, amb l'oïda a la terra,
pregones veus i molts pregons tambors,
veuré arribar, per camins de moreres,
migdies d'or i universos de pols . . ."*

Cantata inicial del País Valencià. V.A. Estellés.

Al segle XV, quan Ausiàs March aniria, no poques vegades, de cacera per les nostres muntanyes i marjals, bé amb falcó o amb ben ensinistrats llebrers, i el cultiu de la canyamel s'estenia en plena vigoria,

ja s'hi plantaven moreres, però la seua rellevància paisatgística i la seua importància econòmica arribaren prou més tard, i a poc a poc, en estreta relació amb la lenta decadència de la canyamel, a la qual acabaria substituint com a cultiu preferent i com a comerç de projecció a l'exterior. Mentre va ser rendible la canyamel no adquirí gaire importància la morera. Per això el segle XVII que assistí al començ de l'agonia de la canyamel conegué també un paral·lel augment de les moreres, i el segle XVIII que va vore l'esfondrament del comerç del sucre, marcà també l'esplendor de la sederia saforenca i valenciana. Sense discussió, les rendes rurals més elevades durant l'època subsegüent a la canyamel foren degudes a la morera i a la cria del cuc de seda.

El cultiu de la morera a Bellreguard i a la resta de termes de la Safor tenia unes característiques que el diferenciaven del de les altres comarques valencianes i d'altres regions, a les quals fa referència Cavanilles en les seues valuoses *Observacions*, de finals del segle XVIII, després del seu pas per la nostra comarca, la qual descriu, gràcies a l'aplicació i continus esforços dels saforencs, com un verger amè per la multitud de moreres, fruita i altres diversos cultius. Mentre fora de la Safor les moreres es plantaven ocupant els camps sencers, com ara fem amb els tarongers, ací, a més a més, solien plantar-se a la vora de les séquies, camins i bancals, i d'aquesta manera el cultiu de la fulla de la morera es feia compatible amb el ritme dels altres cultius tradicionals. La configuració del paisatge del terme mudà de nou. La Safor era un bosc aclarit i ordenat de fullores i llustroses moreres aliniades al voltant de camps de blat, d'ordi, d'herba alfals, de melonar i bancals de llegums i llenques d'hortalisses per a consum domèstic. No faltarien tampoc les oliveres, les garroferes, la vinya, les figueres i altres arbres fruiters, o les primeres plantacions d'arròs en la marjal i els primers sembrats de dacseres portades de Mèxic, a poc a poc afermant-se i expandint-se, amb les quals arribaren també les primeres figueres de pala o figueres d'Indies com s'anomenaven aleshores.

La morera com a cultiu dominant continuà durant dos-cents anys fins la seua fallida total devers les acaballes del segle XIX, quan junt a l'enorme competència que representava la producció de la seda xinesa i

japonesa, arribà en 1852 la "pebrina" amb caràcter epidèmic, cosa que produí la ruïna de les collites de fulla de morera i de la indústria sedera. Amb tot, la sericultura a Bellreguard i a la Safor, com un cas a banda continuà i encara a principi de segle hi havia algunes famílies pobres del poble que dedicaven part del seu temps a la cria del cuc de seda, simultanejant-lo amb els treballs agrícoles, tot i venent-ne els capolls als corredors de les fàbriques d'Almoines i Gandia, per tal d'acréixer un poc la seua modesta economia.

La primera guerra europea acabà definitivament amb les restes del cultiu de la morera i la cria del cuc de seda, tot i que en quedà el record, en tantes cases velles, de la *cambrà* o *l'andana* i el testimoni d'algunes moreres vorejant alguns camins. Les últimes moreres de Bellreguard es tallaren pels anys 60.

5. EL TRIOMF DE LA TARONJA: de la selva de tarongers al monocultiu autàrtic absolut.

"El seu poble era un jardí, un laberint d'horts encisadors."

Quadern de records - Terra.

Cremades i Arlandis.

El taronger dolç del que procedeixen les varietats actuals més importants s'originà, possiblement, en certes contrades del nord de Birmània o del sud-est de la Xina, d'on ens han arribat les cites i referències primeres, de més de quatre mil anys de antiguitat, sobre el seu cultiu i l'alta estima en què es tenien els seus fruits. De tots és sabut que el taronger com a arbre ornamental i medicinal ha estat conegut i lloat per totes les grans cultures antigues, que el plantaven en els seus millors vergers, places i avingudes atrets per la bellesa del seu perenne verd esmaltat, les seues flors aromades i medicinals i els seus saborosos i saludables fruits daurats. I també és sabut que al País i a la Safor ja es plantava en temps medievals,

¿Són brases que mostren sobre el ramatge els seus vius colors
o galtes que espíen entre les verdes cortines dels palanquins?
¿Són brancs que es balancegen, o delicades cintures
per l'amor de les quals pateix allò que pateix?
Veig que el taronger ens mostra els seus fruits
que semblen llàgrimes colorejades de roig pels turments de l'amor.
Hi estan congelats; però, si se'ls fonguera, hi serien vi.
Unes màgiques mans modelaren la terra per a formar-los.
Són com esferes de cornalina en rams de topazi,
i en les mans del zèfir hi ha maces per a colpejar-los.
Unes vegades els besem i d'altres els olorem
i així són, alternativament, galtes o donzelles o poms d'olor.

Ben Sara (m. 1123)

tant abans com després de l'arribada dels guerrers i colons catalans; es plantava solitari en corrals, patis i claustres particulars i també en xicotetes plantacions hortolanes, però fent-ne un ús exclusivament casolà, privat o, a tot estirar, local, si bé es podien donar ocasionalment algunes menudes transaccions forànies com és el cas, documentat, d'un comerciant castellà que va comprar a Oliva dues càrreges de taronges pel Febrer de 1611.

Però el seu cultiu amb caràcter d'explotació econòmica, destinat quasi exclusivament a l'exportació -com abans la canyamel i després la morera i la vinya moscatell per a la producció de pansa, als quals substituï- no s'inicià a les terres saforenques sinó ja ben entrat el segle passat. Les primeres plantacions valencianes de tarongers amb finalitat comercial tingueren lloc a Carcaixent pel 1791, a partir d'uns plantons duts de l'horta murciana; al poc li seguí Borriana, i uns quants anys més tard a l'horta de Vila-real -com va assenyalar Cavanilles- ja es collien mig milió d'aroves de tota sort de fruites, de les quals gran part n'eren taronges. Després com a cultiu experimental va anar estenent-se per alguns pobles de la Marina i sobretot a la Safor; però llavors les transaccions devien ser obligadament molt modestes a causa dels precaris transports amb què s'hi comptava, carros i cavalleries, que portaven la taronja a França pels antics camins mediterranis.

Quan veritablement el comerç de la taronja va començar a adquirir una importància econòmica considerable va ser quan aparegueren les embarcacions a vapor -vaixells carboners anglesos que carregaven la daurada fruita en els ports valencians a canvi del carbó que desembarcaven- i quan el tren va permetre portar grans càrregues de taronja fins la frontera francesa per a introduir-la en els mercats de Provença. Els primers horts de tarongers que es plantaren a Bellreguard foren els del *tio* Pere Vicent, en 1860 dins la partida del Fil del Poble, prop de la via i eren de peu bord o ponsiler, als quals en seguiren d'altres en la mateixa partida i en la de Sotaia, i es feren més i més freqüents, sobretot, cap a finals de segle. El desenvolupament de l'exportació tarongera va anar creixent sense cap interrupció fins que esclatà la primera gran guerra europea. Els primers

comerciants exportadors que va tindre Bellreguard foren Joaquim Femenia de la Casa Paloma, avantpassat dels actuals Femenia, Josep Carbonell -*Ximillo*- i Jaume Carbonell -*de la Casà*-. Més tard pel 1914, Joan González -*del Capità*-, Patrici Esteve, Josep Marco -*Saes*- i Baptista Escrivà -*el Bord*-.

Superada la crisi bèl·lica, la taronja va experimentar un relleu espectacular a tot al llarg dels anys 20, els quals poden considerar-se com la gran època d'or de la taronja. Després, el 1929, arribà la crisi de Wall Street i l'esfondrament del sistema comercial, tot començant una llarga època plena de dificultats i moltes traves duaneres, amb anys de prosperitat i anys d'incertesa dins la qual encara ens trobem hui en dia.

Hem seguit fins ara, potser massa per damunt damunt, l'evolució i les èpoques del cultiu i de comerç de la taronja a terra nostra però conjuntament a aquesta trajectòria comercial hi ha hagut també una evolució paisatgística del terme, en la qual es poden distingir tres etapes netament diferenciades:

1. L'etapa inicial és la que correspon a les primeres plantacions o tarongerars del poble i arriba fins la catàstrofe de la fil·loxera. És la de la convivència del nou vingut taronger amb la mil·lenària vinya, la qual des de finals del segle XVIII venia substituint la morera i n'era el cultiu progressivament dominant, destinat al vi i sobretot a la pansa. El terme, a més de les darreres fileres de moreres i dels cultius tradicionals per a nodriment i consum domèstic de blat, alfals, garroferes, oliveres, fruiters i hortalisses, era una planura de vinyals amb tot de blancs riu-raus escampats, amb llurs arcs i canyissos, convivint amb els primers horts de tarongers, al voltant del poble sobretot, que més que tals semblarien arbredes o glorietses de luxe i recreació.

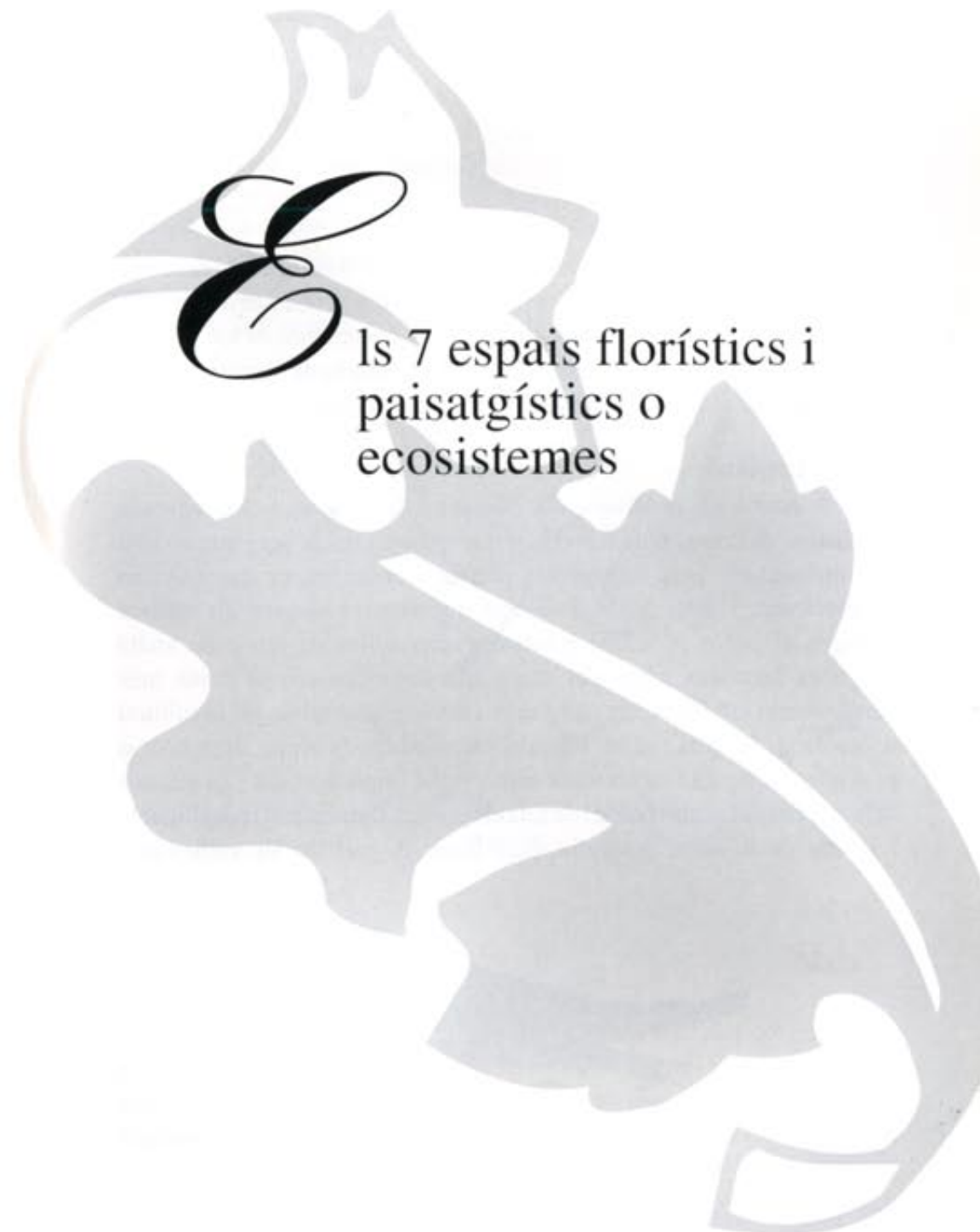
2. L'etapa central és la més llarga, de vora un segle, en la qual s'han criat la majoria dels bellreguardins. És l'època en la qual el taronger s'imposa totalment i els únics canvis que arriben són deguts només a les varietats de taronges que en un principi incloïen la mandarina, la wassintona, la blanca, la cadenera i la verna que posteriorment anaren substituint-se per la clementina, la navelina, la nàvel, la salustiana i la valència late o tardana. Són els temps triomfals de la taronja convivint en perfecta i modèlica harmonia amb els altres fruiters i els restants cultius seculars de terra blanca i, alhora i com sempre, amb la fauna i la vegetació silvestre i tota la geologia, arquitectura i la restant escenografia hortolana tradicional. És la de les sèquies i canaletes d'aigües fresques i transparents, de les sendes, màrgens i braçals tapissats de pastura i els horts llustrosos i nets, la qual tantes ressonàncies desvetlla en tots nosaltres i a la qual portem lligades moltes vivències i records d'infantesa i moltes aventures i escapades juvenívoles.

3. L'etapa actual és la que es va iniciar pels anys 80 i no ha estat motivada per l'aparició de cap nou cultiu, ni competidor vegetal sinó per la progressiva pressió urbanística encetada allà pels anys 60, necessària però no del tot ben portada, i per la generalització de noves tècniques i usos agrícoles amb una massificació, potser excessiva, dels plaguicides i, sobretot, per la irrupció descontrolada i fatal dels herbicides que han marcat el començament de l'etapa més trista del terme des del punt de mira

paisatgístic i ecològic, sense aportar cap millora ni avantatge agrícola ni més rendiment econòmic. A partir d'ara, si no es troba, tot i desafiant la nostra imaginació i intel·ligència, un substitut als herbicides o no se'n fa un ús moderat i respectuós amb els camins, màrgens, sendes i sèquies i altres espais comunals, o no es produeix un canvi de mentalitat d'horitzons més lúcids i amples, el panorama que s'entreveu per al proper mil·lenni que s'acosta és el d'una horta suburbial fètida i desolada en la qual no tindran lloc en absolut cap herba ni planta ni bestiola ni aucell ni cap altra criatura innocent del camp. Mai més s'estendran, a l'hivern, els esplèndids tapissos grocs dels agrets, ni ens anunciaran la primavera els lliris i les cales de les sèquies i els valls. Mai més trobarem la merla espiant-nos des de l'obscur brancam dels tarongers, ni una serp prenent el sol sobre la brossa, ni la corretjola enfilant-se per una bardissa o una canya, ni una coeta blanca saltironant enmig del caminal, ni una mustella esgolant-se per una sequioleta o estirada i ensumant l'aire dalt d'un solc. Mai més ni un llicsó, ni un ravanell, ni una flor d'agret, ni una rosella ni una vulgar malva ni cap granota ni sargantana, ni parotet ni una xicoteta gallineta cega ni la mínima lluernia. Només tarongers més o menys rendibles, en perpetu combat contra les velles i les novelles plagues, i el fètid i desolat suburbi. No es tracta, presentant les coses d'esta manera, de fer ciència-ficció ni de practicar cap forma de catastrofisme ni molt menys de senyalar culpables sinó de constatar cruament una realitat i uns fets i fer una crida al cor i la intel·ligència humanes, amb l'ingenu propòsit d'evitar la desaparició i l'extermini total de tota forma de vida silvestre a Bellreguard i al seu terme.

Salicària o flor de braçal (*Lythrum salicaria* L.). És la reina més jovial i ardida de l'estiu marjalenc.

Els 7 espais florístics i paisatgístics o ecosistemes

1. EL POBLAT O MEDI URBÀ

"Quan veig un arbre rebo un impacte, com si fos algú que respirés, que parlés. Un arbre també és una cosa humana".

Joan Miró. Del text << Jo treballa com un hortolà >> 1964.

Per a la majoria de nosaltres, habitants de Bellreguard, el nostre poble és l'espai vital o ecosistema particular on transcorre i es desenrotlla la més gran part de la nostra vida, per això la coneixença de tot allò que el compon i que l'habita, a més de nosaltres, hauria de formar part del nostre bagatge cultural i de la nostra educació cívica.

FAUNA URBANA

A banda de nosaltres, els hòmens i les dones, i dels animals domèstics, de companyia i de corral que tothom coneix però que no fóra just oblidar-se'n pels impagables serveis i ensenyances que ens han proporcionat, i dels amables coloms que ornem i alegren els nostres celatges, el poble és també habitatge, recer o lloc de cria o de visita d'algunes bestioles i aus del camp que constitueixen la fauna més genuïnament urbana, a mig camí entre l'estrictament salvatge i la cultural o casolana, la qual, si bé reduïda en nombre, és d'una importància ecològica innegable i d'un valor sentimental importantíssim, ja que des dels orígens del nostre poble i de tots els pobles, formen part indeslligable i íntima de la seua geografia quotidiana. A part de les verdenques

Falzot

sargantanes, elegants i esparpellades senyoretes dels murs i parets dels corrals i cases perifèriques, tres aus, a parer nostre, formen el bo i millor d'aquesta especial fauna urbanícola. En primer lloc els omnipresents i atrafegats teuladins que amb el seu reviscolador piular posen música a l'alba i mai no es cansen de picotejar les voreres i les places. Després, les negres i xiscladores falzies d'ales llargues i arquejades i de vol àgil i altíssim. I, sobretot, les estimables oronelles que cada nou any tornen fidels a fer niu en les nostres teulades, balcons i cornisses per a anunciar-nos l'arribada de la primavera, i sempre xiulen i volen, èbries de llum i d'insectes, els nostres carrers enllà de totes les il·lusions, intrigues i cabòries humanes.

Oronelles

FLORA URBANA

Dos tipus de vegetals es crien dins l'espai vital del poble. Per un costat els que planta l'home sobre terrenys dissenyats i preparats per la seua industriosa mà -jardins, avingudes, places, patis i corrals- que formen la vistent i imprescindible flora cultural o de recreació, que sol,

Llidoners de l'Avinguda de la Mar o antic Camí de la Marjal.
Al fons de tot, sobre les cases blanques, el cim de la Cuta.

generalment, estar composta d'espècies de port arbori i més o menys exòtiques, encara que darrerament s'han introduït, amb molt d'encert, algunes espècies autòctones com els llidoners, les carrasques, les oliveres i les garroferes i algunes tan familiars com les moreres. I, en segon lloc, una tribu de vegetals silvestres de port herbaci generalment, amb algunes poques arbòries com la figuera infernal i la tabaquera blava, que envaeixen i prosperen en els solars i descampats i els altres terrenys deixats i

abandonats per l'home, i que constitueixen la flora proletària urbana, el *lumpen proletariat* del Regne Vegetal. Són les tenaces i sofertes, versàtils i dinàmiques plantes ruderals, típiques dels runams o munts de deixalles, presents a tots els pobles i ciutats del món, d'ací que entre elles abunden les cosmopolites, les quals estan dotades d'estratègies, d'estructures i de mecanismes adaptatius⁽¹⁾ molt eficaços, semblants als de les plantes dels camins i dels cultius, per tal de sobreviure i reeixir en uns medis tan carregats, inestables, alterats i sotmesos a tota sort d'agressions i maltractes, i a la persecució sistemàtica i deliberada, per part de nosaltres amb el pretext que "fan lleig" i sota l'eufemisme de netejar, tot i que, a més d'haver entre elles plantes molt útils i belles, són indicadores de les condicions ecològiques urbanes.

Totes aquestes plantes, que normalment vorem formant volums molt bigarrats, les trobarem també vorejant els camins i els horts, ja que el sòl del medi viari i de l'hortolà s'assembla de moltes maneres a l'urbà. Per això no ens sorprendrà vore eixint dels clavills d'una vorera, un rampet o qualsevol altre plantatge o un humil gram o un passacamins reptant sobre l'asfalt, o en la vora d'un descampat un floc de malveres, de cards o de fenolls, o un rodal de blets o cànems bords cobrint els lloms d'un muntó de deixalles abandonades en un solar.

(1) Entre aquests mecanismes adaptatius cal esmentar, entre altres, la presència de grossos rizomes i fondes arrels i, sobretot, un ràpid poder regeneratiu i de creixement, amb la producció de grans excedents de llavors de fàcil dispersió.

CATÀLEG FLORÍSTIC

Per a la confecció d'aquest i dels restants catàlegs florístics del terme, que bé ens haguera agradat fer més llargs i més farcits de detalls i comentaris, s'ha seguit l'ordenació més simple possible, classificant primer les plantes per famílies botàniques i seguint després una alineació purament alfabètica a partir del nom científic o universal. Les dades de cada planta s'ofereixen ordenades de la següent manera:

Els noms populars.

El nom científic.

La procedència o origen.

El color i l'època de floració.

Algunes virtuts i utilitats.

Localització en el terme, si cal.

COMPOSTES

CARDOT PICNOCÈFAL

Carduus pycnocephalus L.

Mediterrània-irano-turaniana.

De febrer a juny.

CARDOT TENUÍFLOR

Carduus tenuiflorus Curtis.

Mediterrània-atlàntica.

De febrer a juny.

CARD MARIÀ, card lleter.

Silybum marianum (L.) Gaertner.

Mediterrània-irano-turaniana.

Flor rosada. D'abril a juny.

Fulles retallades i penques, mengivoles; llavors hepatoprotectors; flors quallallets, com les del brull.

EUFORBIÀCIES

MUGERA, ricí, figuera del diable, fesolera de llum.

Ricinus communis L.

Paleotropical.

Tot l'any.

Porgant dràstic. Tòxica.

SOLANÀCIES

TABAQUERA BLAVA, cura-ho-tot, gandul.

Nicotiana glauca R. C. Graham.

Neotropical; naturalitzada.

Flor groga. Tot l'any.

Tòxica.

A aquest curt llistat cal afegir la canyota, el ripoll, els blets, els cànems bords, l'olivarda, les llepasses bords, el gram comú, el passacamins, el fenoll, les malveres i altres plantes ruderals que normalment veiem prosperant en els solars i horts abandonats de les rodalies del poble i que trobarem catalogades més avant en l'ecosistema viari i en l'hortolà.

2. CAMINS I XÀRCIA VIÀRIA

"... i la pau de la pols en el camí."

<< Ofrena: Solitud serena >>. Josep Carner.

A més de la carretera d'Alacant⁽¹⁾, construïda sobre sòl de terra en l'any 1867, i eixamplada i adoquinada entre 1927 i 28, i que travessa el poble de nord a sud tot partint-lo en dues meitats; del camí Vell de Gandia, antic camí Reial; del camí de la Marjal, ara esdevingut avinguda i carretera

de la Mar; i del camí d'Almoines, dret cap a ponent i pura continuació del popular carrer de Sant Roc, que bé podrien considerar-se les quatre rutes principals i cardinals de Bellreguard, el seu terme compta amb una xàrcia de camins rurals i de velles sendetes eficaçment estesa per tot l'ample de les seues set partides i que conserva la seua tradicional toponímia i en bona part la seua secular terra, perduda en les arrels de la nostra més primitiva història. Per aquests caminals i sendes han caminat al llarg dels anys i dels segles els nostres majors i avantpassats amb els seus desigs i afanys, tan semblants als nostres, i en les seues fidels herbes i en la seua pols es guarda escrita la memòria del nostre més genuí passat.

El destí capital d'aquests camins és, actualment, traure la taronja, però encara hi ha qui ix a passejar bonament i a esplaïar-se pel terme, o a córrer i, inclús, arribat l'hivern, qui ix a fer herbes per a l'amanida i la cassola. Uns quants camins, uns pocs noms i quina multitud de records i emocions. Camí de Sotaia, camí de Sant Antoni, camí de La Vela, els Quatre Camins, camí casa Culot, camí de Cèntim, camí de l'Estrelà, camí de la Torre, camí casa Paloma, camí de la Dula o de la Hula, camí Pont del Xato, camí de Ripoll, camí Pont de Gorxa, camí de Rodafam . . .

Els camins, les sendes i les carreteres han estat fets per a facilitar el pas a nosaltres i als nostres vehicles però, a més d'aquest ús pràctic, s'oblida sovint, que són també un espai de vida silvestre, un domini florístic i paisatgístic molt singular, on la vida brosta i es concentra en les seues ben nodrides i sofrides vores, un territori vegetal, el més fidel al caminant, poblat per herbes i plantes d'aparença fràgil i delicada però molt tenaces i resistents a tota sort de trepigs, xafades, maltractes i agressions, per a la qual cosa estan provistes d'estructures, mecanismes i estratègies -gruixuts rizomes, fondes arrels, gran i ràpid poder de regeneració, excedents de llavors. . .- que els permeten reeixir, fins i tot, en les més embussades carreteres i en les més violentes autopistes. Herbes i plantes tendrívoles i gràcils, que triomfen on d'altres més robustes i corpulentes hi sucumbeixen, i que sovint s'agrupen, ran de caminal, configurant conjunts molt densos i bigarrats o columnes frondoses i ben arrengrerades talment un ardit exèrcit del Regne Vegetal llest a l'ocupació i reconquesta

dels terrenys despullats i arravatats per la incansable i possessiva mà de l'home.

Dins d'aquest domini paisatgístic, poques vegades ben considerat, es crien, tanmateix, herbes de gran vistositat i bellesa i d'un incalculable valor ecològic, medicinal, culinari i agrícola com l'albelatge, el fenoll, l'encisamet silvestre, la cama-roja, l'olivarda, la carlota silvestre, els plantatges, la besneula, l'all salvatge o el pericó groc o floreta de Sant Joan, les quals ens serviran de model i exemple dels tresors i de les meravelles que s'oculten i prosperen per les castigades i oblidades vores de camins i carreteres i fins i tot per les devastadores autopistes.

La fauna típica dels camins no és ni espectacular ni voluminosa, i la formen totes les menudes i sorprenents bestioles que busquen refugi i nodriment en el dens matallar de les seues vores. A aquesta particular fauna, pertanyen les voleieres i cromades papallones, les tatuades i voraces erugues, les pacients i hàbils aranyes, les atrafegades formigues, i tota la nombrosa colla de caragols, llimacs, llagostins, escarabats i toca-campanes tan fàcils de sorprendre traginant o reposant en l'espés brosegal dels caminals i carreteres. Les diminutes i meravelloses lluernes, per la fascinació que sempre desperten, són les representants majors d'aquesta

Marge exemplar del camí de la Marjal, ran del pont de la via; demostració real i encoratjadora de que és possible alhora la utilitat i la bellesa, l'agricultura més eficaç i rendible i el respecte per les herbes silvestres i decoratives.

singular cort de bestioles. Apareixen amb la primavera, de vegades molt abans, i pocs espectacles són tan encisadors per al caminant nocturn, com descobrir, en la foscor dels margens, les seues minúscules i bellugadisses resplendors.

Quant a les aus, tres entre totes són les predilectes dels nostres camins rurals, les quals sempre se'ns apareixen i, inclús, ens acompanyen durant un breu moment o una estona en els nostres passeigs: l'estilitzada i inquieta coeta blanca, l'exòtic i legendari palput i la fosca i melodiosa merla.

(1) Don Salvador Gregori, besavi de la dona de Cèntim, va ser el primer sobrestant d'aquesta carretera que cobrava en el seu principi el dret de peatge, anomenat el *portatge*, deixant-lo lliure en alçar una cadena que travessava la carretera i estava subjecta a un piló de pedra situat on estava la gasolinera i arribava a la fornícula de la Santa Creu. Aquest gravamen desaparegué a les darreries del segle XIX.

CATÀLEG FLORÍSTIC

FAMÍLIA DE LES AGAVÀCIES

PITERA, atzavara.
Agave americana L.
Flor groga. Juny - juliol.
Neotropical; naturalitzada
Fulles diürètiques,
Arrels antisèptiques.
Fibra. Licor (tequila).
Màrgens del camí de La Vela i de
la pujada de la Mar.

BORAGINÀCIES

BESNEULA, berneula.
Cynoglossum creticum L.
Euro-asiàtica.
Flor blava. Maig - juny.
Fulles vulneràries.
Travessia de La Vela, camí Casa
Culot, sendes de l'horta . . .

VIBORERA, sardineta
Echium vulgare L.
Euro-asiàtica
Flor blava. D'abril a novembre.
Fulles tendres mengívols; arrels
diürètiques i contraverí.

COMPOSTES

PANIGROC
Anacyclus clavatus (Desf.) Pers.
Mediterrània.
Flor blanca i groga.
De febrer a juny.
Carretera.

LLONGERA MARÍTIMA

Andryala integrifolia L.
Mediterrània - atlàntica.
Flor groga. De març a juny.
Camins de la marjal . . .

BRACERA

Centaurea aspera L.
Mediterrània.
Flor rosada. De març a novembre.
Tònic amarg. Aperitiu i anti-
diabètica.
Màrgens del camí de la Marjal i de
La Vela.

SARPA DE LLOP, bracerà negra.

Centaurea pullata L.
Mediterrània occidental.
Flor rosada. De març a juny.
Camins i sendes de la marjal;
màrgens del camí de La Vela.

CAMA-ROJA

Cichorium intybus L.
Flor blava. De març a agost.
Fulles comestibles. Arrelstòniques.
Camí Casa Culot; antiga via del
tren . . .

CÀNEM BORD

Conyza albida Willd. ex Spreng.
Neotropical
De març a novembre.
Per tot arreu, camins, descampats .

Bellíssima flor de bracerà negra o sarpa de llop (*Centaurea pullata* L.).

Fullage lluent de cama-roja (*Cichorium intybus* L.), l'herba més buscada i degustada com a mengívola, amb les seues peculiars nervadures roges.

Conyza bonariensis (L.) Cronq.
Neotropical.
Tot l'any.
Per tot, camins, solars, camps
abandonats . . .

PANICAL BLAU

Echinops ritro L.
Mediterrània.
Flor blava. De juny a novembre.
Estimulant del sistema nerviós.
Tòxica.

Màrgens camí de La Vela, de la
baixada de La Mar, del camí Fon-
do.

OLIVARDA, jolivarda, herba
mosquitera, pegamosques.

Inula viscosa (L.) Aiton.
Mediterrània.
Flor groga. D'agost a novembre.
Vulnerària i antisèptica.
Carretera, camins de l'horta, solars
i horts abandonats . . .

ENCISAMET SILVESTRE,
lletuga borda.

Lactuca virosa L.

Euro-asiàtica.

Flor groga. De juny a setembre.

Làtex sedant, hipnòtic, anti-
tussigen.

Camí Casa Culot, carretera . . .

GRAVIT, gira-sol, herba de pare-
i-fill, asterisc punxós.

Pallenis spinosa (L) Cass.

Mediterrània.

Flor groga. De maig a juny.

Camí Cèntim, camins de la
marjal . . .

LLENGUA DE BOU, endrapa-
llengües.

Picris echioides L.

Euro-asiàtica.

Flor groga. De març a agost.

Fulles mengívols.

Camins rurals i vora d'hortes,
sobretot, de la marjal . . .

LLICSÓ DE PARET, llicsó de
pardalet o de perdiueta.

Sonchus tenerrimus L.

Mediterrània.

Flor groga. Tot l'any.

Mengívola, la millor herba per a
menjar crua.

Molt abundant, fa les flors que més
es veuen al llarg de tot l'any

despenjant-se dels margens de
pedra.

AMARGOT, barba-cabruna.

Urospermum dalechampii (L)

Scop. ex F.W.Schmidt.

Mediterrània centro-occidental.

Flor groga. De març a maig.

Antiga via del tren . . .

ENGANXA-GOSSOS, caparres,
herba dels tres claus.

Xanthium spinosum L.

Originària de Sud-Amèrica.

Flor de maig a novembre.

Astringent, diürètica i sudorífica.

Camins de la marjal, sobretot.

CONVOLVULÀCIES

CORRETJOLA DE MARGE,
o de serp.

Convolvulus althaeoides L.

Flor rosada. D'abril a agost.

Arrels laxants.

Camí travessia de La Vela, camí

Fondo . . .

CRUCÍFERES

SARRÓ DE PASTOR, format-
gets.

Capsella bursa-pastoris (L)

Medicus.

Cosmopolita.

Flor blanca. Tot l'any.

Vasoconstrictora, hemostàtica,
vulnerària.

Final del camí de La Dula, i altres
camins i sendes de la marjal.

MORRITORT, estiravelles.

Lepidium graminifolium L.

Mediterrània-Irano-turaniana.

Flor blanca. Tot l'any.

Diürètica.

Camí Casa Culot, camí de La Dula,

camí Pont del Xato . . .

HERBA BLANCA, caps blancs,
"salivà" de monja, flor de huit
mesos.

Lobularia maritima (L) Desv.

Mediterrània.

Flor blanca perfumada. Tot l'any.

Diürètica.

Per tots els camins, molt abundant.

DIPSACÀCIES

ESCABIOSA MARÍTIMA

Scabiosa atropurpurea L.

Mediterrània - macaronèsica.

Flor blavenca. Tot l'any.

Carretera.

ESCROFULARIÀCIES

BOQUETA DE LLOP

Antirrhinum barrelieri

Boreau subsp. barrelieri.

Mediterrània sud-occidental.

Flor rosada. De març a juny.

Carretera.

TREPONERA RUTLLADA,
orelles de llop, múria.

Verbascum sinuatum L.

Mediterrània - Irano-turaniana.

Flor groga. De març a agost.

Flors pectorals.

Carretera.

TREPONERA COMUNA,
repelassa.

Verbascum thapsus L.

Euro-siberiana.

Flor groga. D'abril a juny.

Flors pectorals.

Ocasionalment es fa alguna mata
solitària en la carretera d'Alacant.

ESMILACÀCIES

ARÍTJOL, sarsa-parrella.

Smilax aspera L.

Mediterrània-paleotropical.

Flor groga. D'octubre a Nadal.

Arrels depuratives.

Màrgens camí de La Vela i del
camí Fondo.

EUFORBIÀCIES

LLETERA, LLETERESA,
LLETEROLA O LLETRERA
SERRADA.

Euphorbia serrata L.

Mediterrània-Irano-turaniana.

Flor de maig a juny.

Làtex càustic i útil com a quallallets.

Llengua de bou (*Picris echioides* L.), herba mengívola, molt abundant, sobretot, en l'horta marjalenca.

Caps blancs (*Alyssum maritimum* L.).

"A l'hora baixa, des d'una determinada finestra, veig un ramal de xais menjant l'herba del cementiri vell. Hi ha un clap de petites flors blanques -caps blancs- com si hi hagués, a sota, alguna criatura enterrada. Més enllà, els camps d'herba semblen tremolar de fred".

Josep Pla -El quadern gris-

FABÀCIES

PÉSOL VALENCIÀ, guixa o guixot elegant.

Lathyrus tremolsianus Pau.

Ibero-llevantina.

Flor rosada. De març a agost.

HERBA ALFALS

Medicago sativa L.

Holàrtica.

Flor blava. D'abril a setembre.

Farratge. Rica en vitamina A.

Mengívola.

MELILOT

Melilotus indicus (L.) All.

Flor groga menudua. De febrer a juny.

Subcosmopolita.

MELILOT

Melilotus sulcatus Desf.

Mediterrània.

De febrer a maig.

GRAMÍNIES

ZITZÀNIA, blat bord.

Aegilops geniculata Roth.

Mediterrània-Irano-turaniana.

De maig a juny.

Via del tren.

SEGADISSA, llistó.

Brachypodium phoenicoides

(L.) Roemer & Schultes.

Mediterrània centro-occidental.

De març a juny.

Camins de l'horta.

FENÀS, fenasset.

Brachypodium retusum (Pers.)

Beauv.

Mediterrània centro-occidental.

Antiinflamatori intestinal, anti-diarreica.

Màrgens del camí de La Vela.

COA DE RABOSA

Bromus hordeaceus L.

Subcosmopolita.

De març a juny.

GRAM NOU

Chloris gayana Kint.

Paleotropical; naturalitzada.

De febrer a maig.

Carretera.

GRAM COMÚ

Cynodon dactylon (L.) Pers.

Subcosmopolita.

Tot l'any.

Rizomes depuratiu i antiinflamatori. "Aigua d'ordi i de gram, rebaixa la sang".

Molt abundant.

FENÀS DE GOS

Elymus hispidus (Opiz) Melderis.

D'abril a juliol.

MARGALL, fletxes.

Hordeum murinum L.

subs. *leporinum* (Link) Arcangeli.

Mediterrània-Irano-turaniana.

De febrer a juny.

Camí Casa Culot, carretera . . . molt abundant en les sendes de l'horta.

ALBELATGE, asbelatge, fenàs de coa de cavall.

Hyparrhenia hirta (L.) Stapf.

subs. *pubescens* (Vis) Paunero.

També, *hyparrhenia podotricha*

(Hostch. ex Stendel) Andersson.

Paleotropicals.

Tot l'any.

En banys, colagoga i antilitiàsica biliar.

A banda i banda de la carretera, camí de la Marjal, camí de La Dula, floquejant els margens de pedra.

CISCA, xisca.

Imperata cylindrica (L.) Raeuschel

Subtropical.

De març a juny.

Arrel diürètica i febrífuga.

Camí Casa Paloma, camins i prats de la marjal, d'on és més pròpia.

COA DE GOS

Lagurus ovatus L.

Mediterrània.

De març a juny.

Per tot, sobretot pels camins de la marjal.

COA DE GOS DAURADA

Lamarckia aurea (L.) Moench.

Mediterrània-Irano-turaniana.

De febrer a juny.

Carretera.

RIPOLL, nugaella

Piptatherum miliaceum (L.)

Cosson.

Mediterrània-Irano-turaniana.

Tot l'any.

Camí de la Marjal, camí de La Dula, solars . . . Molt abundant.

CANYOTA

Sorghum halepense (L.) Pers.

Paleotropical.

Espigues de tint rojal. De maig a novembre.

Camí de La Dula, camí de la Marjal, solars . . . Molt abundant.

HIPERICÀCIES

PERICÓ GROC, flor de Sant Joan, herba foradada.

Hypericum perforatum L.

Subcosmopolita.

Flor groga. D'abril a juliol.

Vulnerària, balsàmica, hepàtica, antidepressiva. Planta sagrada.

Camins de la marjal; carretera; en vies de desaparèixer.

LABIADES

TÀRREC

Salvia verbenaca L. subsp. *verbenaca*.

Paleotemperada.

Flor blava. Tot l'any.

Digestiva, vulnerària. Fulles succedànies del tabac.

Guixa elegant o pèsol valencià (*Lathyrus tremolsianus* Pau).

Bellíssim endemisme valencià. Estima de créixer i despenjar-se dels margens frescals i ben herbats. Floreix, amb esplendidesa i gran vistositat de març a agost. Podem trobar-la encara ben frondosa en algunes baranes del barranquet de Sotaia i del camí de la Marjal.

All rosat (*Allium roseum* L.)

LILIÀCIES

ALL PORRIT

Allium ampeloprasum L.

Paleotemperada.

Flor roja. D'abril a juliol.

Mengívola. "No hi ha millor medicina que la ceba, l'all i la llima".

Carretera, camí La Dula . . . Molt abundant.

ALLROSAT, all bord, all de bruixa o de colobra.

Allium roseum L.

Paleotemperada.

Flor rosada. De febrer a maig.

Camins i sendes de l'horta.

VARETA DE SANT JOSEP,

porrines, caramuixa, cebeta borda.

Asphodelus fistulosus L. subesp. *fistulosus*.

Paleotropical.

Flor blanca. De gener a abril.

Carretera.

Tòxica.

GAMÓ, porrassa.

Asphodelus ramosus L.

Mediterrània.

Flor blanca. De març a juny.

Pròpia de matorrals secs de muntanya; ocasional en la carretera d'Alacant.

PLANTAGINÀCIES

HERBA-FAM

Plantago albicans L.

Mediterrània. D'abril a juny.

Vulnerària.

Màrgens camí de La Vela.

RAMPET, cervina.

Plantago coronopus L.

Subcosmopolita.

Tot l'any.

Mengívola. Laxant.

Camins de l'horta. Abundant, fins i tot enmig dels camins i els terrenys molt xafigats.

PLANTATGE DE MORRO D'OVELLA.

Plantago lagopus L.

Mediterrània.

De Nadal a l'estiu.

Abundant.

PLANTATGE ESTRET o de fulla estreta, herba dels cinc nervis.

Plantago lanceolata L.

Tot l'any.

Vulnerària, pectoral, digestiva.

Abundant.

PLANTATGE GROS o gran.

Plantago major L.

Subcosmopolita.

D'abril a novembre.

Vulnerària, pectoral, digestiva, renal, com els restants plantatges. Abaixa el colesterol. Banys en acné, forunculosi i hemorroides. Abundant sobretot en la marjal.

POLIGONÀCIES

PASSACAMINS

Polygonum aviculare L.

Cosmopolita.

Reptant. D'abril a novembre.

Tònica, astringent i depurativa.

Abundant fins i tot dins del poble.

PARAELLA

Rumex pulcher L. subsp. *woodsii*

(De Not.) Arcangeli.

Mediterrània-Macaronèsica.

D'abril a octubre.

Sendes de l'horta.

QUENOPODIÀCIES

BLET ROIG

Amaranthus blitoides S. Watson.

Nord-americana; naturalitzada.

D'abril a novembre.

Abundant.

Camins de l'horta i de la marjal, horts de tarongers, solars, descampats, bancals abandonats com els restants blets, que també són molt abundants.

BLET

Amaranthus muricatus (Moq.)

Hieron.

Neotropical.

De juny a novembre.

BLET

Amaranthus retroflexus L.

Nord-americana.

D'abril a novembre.

BLET

Amaranthus viridis L.

Neotropical.

D'abril a novembre.

BLET BLANC

Chenopodium album L.

Subcosmopolita.

De febrer a novembre.

Llavors comestibles.

TE BORD

Chenopodium ambrosioides L.

Neotropical.

D'abril a novembre.

Digestiva, vermífuga.

ROSÀCIES

AGRIMÒNIA, serverola, herba de Sant Guillem.

Agrimonia eupatoria L.

Subcosmopolita.

Flor groga. D'abril a novembre.

Vulnerària, antiinflamàtoria, pectoral, hepàtica. Herba sagrada.

Vores de camins ombrius i humidencs.

ESPINAL, cirerer de pastor, bolquerets.

Crataegus monogyna Jacq.

Mediterrània.

De març a abril.

Cardiotònica, sedant suau, hipotensora, depurativa.

Màrgens del camí de la Marjal, sobretot els de la baixada de la Mar i els de la pujada de Miramar i del camí Fondo. Arbust protegit a tota Europa; una relíquia del terme que tanmateix és perseguida sistemàticament. Encara enguany, miserablement, n'han tallat un, dels pocs exemplars que hi quedaven, i que s'enlairava dalt del pont de la via.

SANTALÀCIES

GINESTÓ, osiris blanc.

Osyris alba L.

Mediterrània.

Flor groga. De febrer a juny.

Màrgens del camí i de les sendes de La Vela i del camí Fondo, únicament.

UMBEL·LÍFERES

CARLOTA BORDA, carlota silvestre.

Daucus carota L. subs. *carota*.

Subcosmopolita.

De març a agost.

Amargot (*Urospermum dalechampii* L.)

Herba pròpia de la Mediterrània central i occidental que es cria per les vores dels camps i dels bancals, de les sendes i dels caminals de les comarques litorals més humides. Al nostre terme en els darrers anys se'n feien uns bells escampalls al llarg del caminal de l'antiga via del tren abandonada i encara se'n pot veure algun. Floreix amb frondositat i robustesa des de març a juny.

Flors d'orelles de llop (*Verbascum sinuatum* L.), molt abundants i lluminoses a les vores de les carreteres entre el mes de maig i juny.

Vareta de Sant Josep (*Asphodelus fistulosus* L.), és la primera flor de l'any, la que de més lluny anuncia la primavera des de les vores dels camins i carreteres.

Arrels comestibles, riques en provitamina A; llavors diürètiques. Carretera, sobretot.

CARD PANICAL

Eryngium campestre L.

Mediterrània.

De juny a novembre.

Arrel pectoral, depurativa.

Sendes i margens de l'horta.

FENOLL, fonoll.

Foeniculum vulgare Miller subs. *piperitum* (Ucria) Count.

Mediterrània.

Flor groga. De maig a setembre.

Llavors carminatives, balsàmiques i antisèptiques. "Fenoll i ruda fan la vista aguda". "Mal de ronyons, cataplasmes de fonolls".

Carretera.

GOSPÍ, cospí.

Torilis arvensis (Hudson) Link subs. *neglecta* (Schultes) Jhell.

Flor blanca. De març a juny.

Carretera, camins de l'horta i, sobretot de la marjal.

URTICÀCIES

MORELLA ROQUERA, herba roquera, llavatassa.

Parietària judaica L.

Mediterrània.

Tot l'any.

Depurativa.

Pertot arreu.

ZIGOFILÀCIES

PUNXACLAUS, queixals de llop, picatalons, creu de Sant Antoni.

Tribulus terrestris L.

Cosmopolita.

Flor groga. De maig a octubre.

Analgèsica, sedant; tòxica a dosis altes.

Sendes i camins de l'horta, solars i camps oberts.

3. L'HORTA

"Allò millor per a la tristor", va contestar Merlin, "és aprendre alguna cosa. És l'únic que mai no falla. Pots envellir i sentir tot el teu cos tremolar; pots romandre durant hores per la nit escoltant el desordre de les teues venes; pots trobar a faltar el teu únic amor; pots vore el món al teu voltant devastat per folls perversos; o saber que la teua dignitat és trepitjada en les clavegueres d'intel·legències inferiors. Llavors, només hi ha una cosa possible: aprendre. Aprendre per què es mou el món i allò que fa que s'hi moga. És l'únic que la intel·legència no pot esgotar, que mai la torturarà, que mai li inspirarà por ni desconfiança, de la qual mai no se'n lamentarà ni se'n penedirà. Aprendre és el que et convé. Esguarda la multitud de coses que pots aprendre. La ciència pura, l'única puresa, potser que existeix. Pots aprendre astronomia en l'espai d'una vida, història natural en tres, literatura en sis. I, aleshores, després d'haver esgotat un milió de vides en biologia i medicina, teologia i geografia, història i economia, doncs, aleshores, pots començar a fer una roda de carro amb la fusta apropiada, o passar cinquanta anys aprenent a guanyar el teu contrincant en esgrima. I després de tot això, pots començar de nou amb les matemàtiques fins que t'arribe el temps d'aprendre a llaurar la terra".

"The Once and Future King"

Terence White.

La tradicional i pròdiga horta és el territori paisatgístic més familiar i pròxim a nosaltres i, a Bellreguard, com als restants pobles de la comarca, tret d'alguns bancals d'albergínies, de tomaques i de pebreres, es pot pràcticament identificar amb el cultiu del taronger, el qual ha prosperat tant darrerament, remuntant pels peus de les muntanyes i davallant pel fang de les marjals, que, de fet, els nostres pobles viuen immersos dins una extensa i sempre llustrosa boscúria de tarongerars. Però el rendible, salutífer, bellíssim i perfumat taronger, tot i la seua abundor i les seues virtuts, no és tota l'horta ni ens ha d'ocultar la cort d'aucells, d'animals i de bestioles que l'habiten i visiten, ni el ric mantell vegetal que pobla i prospera en la seua terra tova i adobada, el qual, abans de l'abusi ús actual dels herbicides, el llaurador sabia aprofitar-lo com

L'esplendidesa del groc hivernal dels agrets (*Oxalis pes-caprae* L.), la seua ben gemada i densíssima florida. Torre dels Pares o dels Flares o Antiga alqueria medieval fortificada dels Balaguer, segle XIV-. Al fons, el Montdúver, el Puntal del Tramús, la Selleta i la Falconera.

a pastura i nodriment dels seus animals de corral, com a una excel·lent i sana verdura per a casa i com a remei de les seues dolències i malalties.

FAUNA HORTOLANA

La part més notable i captivant de la fauna hortolana, i la més abundant, la formen els aucells que fan de l'horta la seua casa escollida, on troben el millor recer i un inesgotable celler, els quals trobarem, sovint en solitari parats en una branca o dalt d'una canaleta, o en veloç vol ras, creuant entre els horts o una senda, o bé en grans estols, botant del granat brosses dels guarets i plantonades o abatent-se sobre els tarongers i els

arbres. Són els acròbates de l'horta i la seua més refinada música. Formen part d'aquesta alada i sonora colla hortolana el pit-roig, la sitra, el llueret, el pinsà, la coa-roja, el verderol, el capçot, la cadenera, el gafarró, el merlot, el totestiu, el rossinyol i tants d'altres, sense oblidar el palput que sorprendrem sovint sobrevolant, com una papallona gegant, la fronda lluenta dels tarongerars, i al soliguer de vol alt i vigilant, i rei indiscutible de l'horta.

Tótestiu

Tres personatges principals té l'horta encara entre els seus habitants i inseparables de la seua vida quotidiana: l'àgil i tafañera mustella, el seriós i beneficiós granoc i la formosa i sigil·losa serp verda.

FLORA HORTOLANA

Els botànics anomenen *arvenses* a les herbes i plantes del tot lligades a l'activitat agrària, és a dir, que creixen en els horts i cultius de regadiu, com en el nostre terme els tarongerars, considerant-les com un món a banda, molt original i notable, perquè encara que moltes d'elles podem trobar-les també en la vora d'un camí o d'una carretera o en un solar o camp obert, prefereixen entre tots els terrenys els ben adobats, estovats i regats per la mà de l'home, el qual les anomena despectivament "males herbes" o simplement *brossa*, tot i ignorant que és una flora inventada per

l'agricultura, ja que és ella la que crea les condicions de la seua aparició i creixença, i que entre elles n'hi ha moltes d'una gran utilitat medicinal i culinària o dotades d'un gran valor estètic, botànic i ecològic, puix en el seu sentit més primari són plantes pioneres en l'ocupació dels terrenys alterats, que formen part de la primera etapa de successió reconstructiva que, amb els anys, haurà de conduir a la recuperació del bosc natural primigeni. Plantes, certament, adaptades als cicles agraris, als seus treballs, tractaments i ritmes -com filles naturals de l'agricultura- adreçades a competir amb èxit amb l'arbre o planta cultivada i amb la rella i la corbella del mateix llaurador, utilitzant per a un tal objectiu el recurs d'un gran i ràpid poder de creixement i fructificació, de produir grans excedents de llavors i estar dotades, aquestes, d'una fàcil dispersió.

Pit-roig, barba roja (*Erithacus rubecula*).

El minúscul i refiat pit-roig, que estima els boscos humits i ombrívols, arriba als nostres tarongers a primers d'octubre, assenyalant amb el seu dolç i melangiós cant el començ de la tardor. És el nostre més fidel hivernant i un dels més il·lustres visitants del nostre terme.

Cacuar (*Arachis hypogaea* L.). Partida del De l'Est. Tot sembla indicar que va ser València en lloc d'Europa on es va cultivar per primera volta la cacaua, allà per les darreries del segle XVIII. L'horta és un espai de pau i de treball en el qual s'agermanen l'home i la terra, la força i la intel·ligència, la vida humana i la silvestre.

Entre les herbes de l'horta més tendres i mengívols collides tradicionalment com a verdura silvestre, cal esmentar els lletosos i sedants llicsons, les dolces coletes, els rampets, els conillets, les llengües de bou, les saboroses roselles i les sanes cama-roges; i entre les herbes virtuoses i medicinals de l'apotecaria hortolana cal distingir les lloades i suavitzants malveres, les boniques i depuratives fumàries, el seneci vulgar, la calmant i analgèsica morella-en-gra, les mercurials i la màgica i sagrada verbenà que prefereix els indrets més frescals de l'horta i abasta l'esplendor de la florida en el solstici d'estiu.

Estimables són les terres verges i salvatges de la vall i la muntanya però també les terres treballades per les mans i les suors de moltes generacions, les terres amb soles. I, en especial, són estimables les nostres terres fondes, fines i fecundes que han servit des d'antic per al cultiu dels melons, les tomaques, la dacsà, l'all, els espinacs, l'albergínia, la ceba, els fesols, la caraïlla, la carabassa, la carlota i endemés verdures i hortalisses: La tradicional, noble i pròdiga terra d'horta de regadiu que, actualment, és reduïda a unes poques raconades on s'hi practica un, més o menys, tradicional i rendible conreu intensiu, i a unes poques, menudes i molt lloables hortetes familiars que, més que tals, semblen, sovint, uns recollits i encisadors jardins. Dol que es perda la necessitat i l'afició a l'horta, al contacte directe amb la terra i amb els seus fruits. Dol l'oblit de la pau, dels beneficis i esplendors de l'horta.

INVENTARI FLORAL

AMARIL·LIDÀCIES

NADALETA

Narcissus tazetta L.

Mediterrània. Naturalitzada.

Flor blanca i groga. De desembre a març.

ARÀCIES

CRESOLERA, rapa.

Arisarum vulgare Targ.-Tozz.

Mediterrània.

De novembre a maig.

CRESOLA, sarriassa, punta de rella, pota de bou.

Arum italicum Miller.

Mediterrània.

D'abril a maig.

Tòxica.

ARISTOLOQUIÀCIES

CARABASSÓ, aristolòquia llarga.

Aristolochia paucinervis Pomel

Mediterrània-Macaronèsica.

Flor blanca. De març a juny.

ASCLEPIADÀCIES

ARÀUJIA, miraguano bord.

Araujia sericifera Brot.

Naturalitzada. Neotropical.

Flor blanca. De febrer a juliol.

Cobreix tarongers abandonats.

CARIOFIL·LÀCIES

MORRONS BLANCS

Stellaria media (L.) Vill.

Subcosmopolita.

Flor blanca. Tot l'any.

En banys és antieccematosa, antipsoriàsica i antireumàtica.

CIPERÀCIES

JUNÇA

Cyperus rotundus L.

Subtropical.

De juny a novembre.

COMPOSTES

MARGARIDA DE PRAT, margaridoia.

Bellis sylvestris Cyr.

Mediterrània.

Flor blanca. De setembre a Nadal.

Vulnerària, expectorant i depurativa.

Màrgens antics de La Vela i del camí Fondo.

CALÈNDULA, flor de meravella, groguet de camp.

Calendula arvensis L.

Paleotemperada.

Flor groga. Primavera i tardor.

Vulnerària, vasodilatadora i emmenagoga. Pètals mengívols i condimentaris.

Cresola, punta de rella (*Arum italicum* Miller).

Tenaç i discretíssima herba mediterrània que pobla terrenys ombrius i ben nodrits com els de la nostra horta marjalenca, no lluny de les séquies i davall de l'espès tarongerar. Floreix al ple de la primavera. És de doldre que els seus tan atractius fruits siguin verinosos.

Rosella (*Papaver lecoqii* Lamotte).

*Amb un pessic, un sol pessic de brisa,
sols amb dos dits, amb dos dits sols de l'aire,
naixes i fuges, criatura aèria,
te'n vas al regne de les papallones,
ets i no ets, predominant rosella
per sobre el blat, i te'n vas i no tomes,
deixant als dits un tacte cereal,
un vague enyor, una suau tristesa,
el breu regal d'efímera durada,
sols una pols, un no-res i ja tot,
filla del déu de la millor farina!

Vicent Andrés Estellés

CALCIGA, calcida.
Cirsium arvense (L) Scop.
 Paleotemperada.
 Flor rosada. D'abril a novembre.
 Mengívola i antihemorroidal.

PENQUERA
Cynara cardunculus L.
 Mediterrània centro-occidental.
 Flor blava. De març a juliol.
 Flors per a quallar la llet (brull);
 peçons de fulles o penques, comes-
 tibles. Tònic amarg, estimulant
 hepàtico-renal.

CALCIGA BLANCA
Galactides tomentosa (Moench).
 Mediterrània centro-occidental.
 Flor rosada. De març a juny.

CREÏLLA DE CANYA
Helianthus tuberosus L.
 Flors grogues. De maig a novembre.
 Vora d'horts, com a ornamentals,
 però també es cultiva pels seus
 tubercles mengívols rics en inulina.

LLICSÓ, lletsó
Sonchus oleraceus L.
 Subcosmopolita.
 Flor groga. Tot l'any.
 Mengívola, depurativa, refrescant
 i sedant.

LLICSÓ ASPRE
Sonchus asper (L) Hill.
 Subcosmopolita.
 Flor groga. D'abril a juliol.
 Mengívola.

DENT DE LLEÓ
Taraxacum officinale Weber.
 Holàrtica.
 Flor groga. Tot l'any.
 Mengívola, laxant, depurativa.

HERBA CANA, xenixell.
Senecio vulgaris L.
 Cosmopolita.
 Flor groga. Tot l'any.
 Tònica venosa, sedant uterí.

CONVOLVULÀCIES

CORRETJOLA DE CAMP
Convolvulus arvensis L.
 Cosmopolita.
 Flors blanques i flors blanques amb
 franges rosades. D'abril a
 novembre.
 Laxant.

CRUCÍFERES

DRABA, floreta blanca.
Cardaria draba (L) Desv.
 Mediterrània-irano-turaniana
 Flor blanca. De febrer a maig.

Llicsó (*Sonchus oleraceus* L.).

"Jo
 parent de les brosses
 sempre anònimes dels margens,
 comencí
 a saber triar
 els llicsons mengívols
 i bevia sense got
 l'aigua de les séquies
 d'entre els camps que no canvien".

Xavier Casp

COLITXOS, colejol
Moricandia arvensis (L) DC.
Mediterrània austral.
Flor rosada. De febrer a maig.
Ocasional, raríssima en el terme.
Mengívola.

RAVANELL
Diplotaxis erucoides (L) D.C.
Mediterrània-irano-turaniana.
Flor blanca. Tot l'any.
Mengívola.

RUCA
Eruca vesicaria (L) Cav.
Mediterrània-irano-turaniana.
Flor groguenques o violàcies. De febrer a juny.
Llavors estimulants de la gana com la mostassa.

CUPRESSÀCIES

CIPRER, xiprer.
Cupressus sempervirens L.
Mediterrània.
De febrer a maig.
Bardisses i ornamental.
Cons tòrics venosos.

TUIA
Thuja occidentalis L.
Amèrica del Nord.
D'abril a juliol.
Bardisses i ornamental.
Tòxica.

ESCROFULARIÀCIES

GOSSETS, caps-de-mort
Misopates orontium (L.) Rafin
subsp. orontium.
Mediterrània.
Flor rogeta. De març a juny.

VERÒNICA
Veronica hederifolia L.
Euro-asiàtica.
Flor blava. De febrer a maig.

VERÒNICA
Veronica persica Poiret in Lam.
Subcosmopolita.
Flor blava. De febrer a novembre.

VERÒNICA
Veronica polita L.
Subcomopolita.
Flor blava. De febrer a novembre.

EUFORBIÀCIES

LLETEROLA D'HORT
Euphorbia helioscopia L.
Cosmopolita.
Tot l'any.
Caústica, com les restants lleteres i lleteroles.

LLETERA
Euphorbia nutans Lag.
Nord-americana.
De maig a novembre.

LLETERA
Euphorbia peplus L.
Cosmopolita.
Tot l'any.

LLETERA
Euphorbia prostrata Aiton.
Nord-americana.
De juny a novembre.

LLETERA DE CAMP
Euphorbia segetalis L.
Mediterrània centro-occidental.
Tot l'any.

LLETERESA TERRASINA
Euphorbia terracina L.
Mediterrània
De febrer a març.

MERCOLATGE, malcoratge,
mercurial.
Mercurialis annua L.
Holàrtica.
Flors verdoses unisexuals. Tot l'any.
Laxant.

FABÀCIES

HEDROS, èvols.
Hedysarum confertum Desf.
Mediterrània occidental.
Flor rosada. De gener a març.

GERANIÀCIES

GERANI FILAMARIA, rellotget,
agulloses.
Erodium malacoides (L) L'Her.
Mediterrània.
Flor rosada. De febrer a maig.

GERANI MOSCAT
Erodium moschatum (L) L'Her.
Mediterrània.
Flor rosada. De març a maig.

GERANI
Geranium molle L.
Euro-asiàtica.
Flor rosada. De març a maig.

GERANI
Geranium rotundifolium L.
Paleotemperada.
Flor rosada. De març a juny.
Astringent.

GRAMÍNIES

CAÛLA, cugula, vena.
Avena sterilis L. i *Avena barbata*
Pott. ex Link.
Mediterrània-Irano-turaniana.
De març a juny.
Farratge.

"L'aire és transparència
i la llum és or;
l'aire beu l'essència
dels favars en flor . . ."

Favera (Vicia faba L.) i flare o espàrrec de
favera (Orobanche crenata Forsskal), curios
i preciós paràsit de les faveres, que solem
descobrir a les acaballes del cicle vital
d'aquestes.

Corretjola comuna

" La rotunditat de les carabasses, la fronjor pletòrica dels tomàquets, la tibantor satinada de
les esberginies"

Joan Perucho <<Els camps llaurats, les herbes, l'aigua dels regs>>
Brot de carabassera emparrant-se.

ESPIGADELLA, romp-sac, blat del diable.
Bromus madritensis L.
Mediterrània-Irano-turaniana.
De febrer a juny.

MARGALL BORD.
Bromus unioloides Kunth.
Neotropical.
De febrer a abril.

FORCADELLA
Digitaria sanguinalis (L.) Scop.
Cosmopolita.
De maig a novembre.

CERREIG LLARG
Setaria pumila (Poiret) Schultes & Schultes fil.
Paleotropical.
De juny a novembre.

CERREIG AFERRADÍS,
apegalosa.
Setaria verticillata (L.) Beauv.
Subcosmopolita.
De maig a novembre.

CERREIG
Setaria viridis (L.) Beauv.
Paleotropical.
De juny a novembre

IRIDÀCIES

ESPASETES, espadella, gladiol silvestre.
Gladiolus italicus Miller.
Mediterrània-Irano-turaniana.
Flor rosada. De març a maig.

LABIADES

CRESTA DE GALL
Lamium amplexicaule L.
Paleotemperada.
Flor púrpura. De febrer a novembre.

ALFÀBEGA BORDA
Stachys ocymastrum (L) Briq.
Mediterrània.
Flor groga. De febrer a juny.
Digestiva, especial en trastorns amb gasos i flatulències.

MALVÀCIES

MALVA D'HORTA
Lavatera cretica L.
Mediterrània.
Flor rosada. De febrer a juny.
Pectoral, antiinflamatòria, laxant i calmant, com les altres malveres.
És la malvera més abundant, sovint l'única de l'horta.

MALVA DE FLOR MENUDA
Malva parviflora L.
Mediterrània.
Flor rosada. De febrer a juny.

MALVA COMUNA
Malva sylvestris L.
Subcosmopolita.
Flor rosada. De febrer a novembre.
Rara en el nostre terme.

OLEÀCIES

OLIVELLA
Ligustrum vulgare L.
Euro-siberiana.
Flors blanques molt aromàtiques.
D'abril a maig.
Astringent i vulnerària.
Bardisses, ornamental.

OXALIDÀCIES

AGRET
Oxalis pes-caprae L.
Capense (Sud-africana); naturalitzada des de fa uns cent anys.
Flor groga. De desembre a abril.
Fulles refrescants.

AGRET BANYUDET
Oxalis corniculata L.
Cosmopolita.
Flor groga. De gener a novembre.

AGRET BORD
Oxalis hybridus.
Flor groga.
Màrgens de pedra de vora camins i hortes.

PAPAVERÀCIES

JULIVERT BORD, mataconill, fumària.
Fumaria capreolata L.
Mediterrània.
De desembre a maig.
Depurativa.

JULIVERT BORD
Fumaria parviflora Lam.
Paleotemperada.
De gener a maig.

JULIVERT BORD
Fumaria officinalis L. subsp. *officinalis*.
Cosmopolita.
De febrer a març.
Depurativa.

ROSELLA D'HORTA
Papaver dubium L.
Holàrtica.
Flor roja. De febrer a maig.
Pectoral i tranquil·litzant.

ROSELLA HÍBRIDA
Papaver hispidum Lam.
Mediterrània-Irano-turaniana.
Flor moradenc. De març a maig.

ROSELLA D'HORTA
Papaver lecoqii Lamotte.
Holàrtica.
Flor roja. De febrer a maig.
Pectoral i tranquil·litzant.

Fumària, julivert bord o sabatetes de la Mare de Déu (*Fumaria capreolata* L.), una de les herbes més característiques del sotabosc dels tarongers que floreix des de mitjan hivern fins les acaballes de la primavera. És una gran planta remeiera.

ROSELLA COMUNA

Papaver rhoeas L.
Subcosmopolita.
Flor roja amb ungla blanca o negra.
De març a maig.
Pectoral i tranquil·litzant.

PORTULACÀCIES

VERDOLAGA

Portulaca oleracea L.
Flor groga. De juny a novembre.
Mengívola, laxant i depurativa.

PRIMULÀCIES

MORRONS BLAUS, moragues.
Anagallis arvensis L.
Subcomopolita.
Flor blava. De febrer a novembre.
Pectoral.

MORRONS ROJOS

Anagallis arvensis L.
Subcomopolita.
Flor roja. De febrer a novembre.
Pectoral.

RUBIÀCIES

RASPA, apegalosa
Galium aparine L.
Euro-asiàtica.
De febrer a maig.
Depurativa, antiespasmòdica i
Antireumàtica.

RÈVOLA BORDA

Sherardia arvensis L.
Euro-asiàtica.
Flor blava. De febrer a maig.

SOLANÀCIES

MORELLA-EN-GRA, tomaquera
borda, arsènic.
Solanum nigrum L.
Cosmopolita.
Flor blanca. Tot l'any.
Analgèsica i tranquil·litzant.
Tòxica a dosis altes.

Camí del De l'Est. Bardissa modelica de xiprers (*Cupressus sempervirens* L.), mostra del bon fer de l'agricultura tradicional. Al fons de tot, el Circ de la Safor.

URTICÀCIES

ORTIGA MENUADA, maragato, picamato.

Urtica urens L.

Subcosmopolita.

De febrer a novembre.

Depurativa. Mengívola.

ORTIGA GRAN

Urtica dioica L.

Subcosmopolita.

De febrer a novembre.

Depurativa. Mengívola.

Els morrons (*Anagallis arvensis* L.) i les veròniques constitueixen per la seua diminuta i precisa presència una de les estampes més encisadores dels mollencs platellets que es fan a les vores de les sendes, dels braçals i dels bancals de l'horta. Semblen eixits o trasplantats de les meravelloses terres o jardins de Lil·liput. Són, a més, ben utilitzades unes útils herbes remelleres.

VERBENÀCIES

VERBENA, berbena.

Verbena officinalis L.

Cosmopolita.

Flor púrpura. De juny a novembre.

Vulnerària, antiinflamatòria i calmant.

Pròpia dels prats humits, braçals i màrgens de vora séquies i fonts, com l'agrimònia i el tárrec.

Ortiga gran (*Urtica dioica* L.), picant, remineralitzant, depurativa i mengívola ortiga.

"Ab fin voler vos am, senyora bella,
tan lialmén com requer amor franca;
per ço us present de berbena una branca
e us do el bon jorn per ventura novella ..."

Joan Basset (s. XIV - XV)

Les flors màgiques de la verbena o berbena (*Verbena officinalis* L.).

4. L'AIGUA

"Els veïns se serveixen per al seu proveïment d'aigües d'alguns pous que són prou saludables".

Pascual Madoz e Ibáñez.

Diccionario geográfico-estadístico-histórico, 1845.

Bellreguard no té en el seu terme cap riu ni corrent fluvial d'importància, llevat del barranquet de Sotaia, de la rambla del Camí de la Mar i del laberint de séquies i valls de la marjal. Ni tampoc és ric, ni de bon tros, en fonts i naixements d'aigua, tret de la Font de la Mar, durant molts anys l'orgull del poble i ara esdevinguda només un pur i dur element decoratiu; de les recents fonts de Sant Joan de Déu, ja desapareguda, i de l'Assumpció, de cabal irregular; de la fonteta de Petunya, prop de l'Olivereta, fa anys estroncada; i del fresc i clar ullal o font de Pedrós, la més antiga i única durant segles de la partida del De l'Est, abans voltada d'una sanefa de lliris esvelts i de saludables creïxens i ara matusserament obrada i abandonada a tota sort de mals usos i de brutícies.

Però en clar contrast amb aquesta relativa pobresa d'aigües a flor de terra, Bellreguard i el seu terme, enclavat dins l'aqüífer de la Marxuquera i de la Falconera, és ric en corrents d'aigües subterrànies, de les quals actualment en sap traure profit a través del seus cinc potents motors de rec per al servei de l'horta, com tradicionalment se'n servia a través dels nombrosos pous que hi tenia, alguns públics però, sobretot, domèstics, ja que arribà a haver un pou per casa fins no fa tant de temps. L'aigua potable començà a instal·lar-se a Bellreguard l'any 1928 i va ser acabada el gener de 1931, però des de temps antics Bellreguard s'ha assortit d'aigua per a beure de dos pous públics: l'un junt a la primera casa del carrer de Sant Josep, vora la carretera; i l'altre a l'altra punta del poble, junt a la casa, precisament anomenada, de Conxa del Pou.

Barranquet de Sotaia i els seus darrers canyars.

5. LA MARJAL

La marjal és el regne del fang feraç, del gràcil verd i de l'aigua dolça i salobrosa, i el paradís de les aus, i constitueix l'espai paisatgístic saforenc més exuberant i selvàtic, ja que és planter fecund dels més ufanosos poblaments vegetals i ric viver de multitud d'animals, peixos i salvatgines, principalment aus, per a unes de les quals és llar, i per a d'altres, les originàries de països llunyans, és hostal en les seues llargues peregrinacions i esforços viatges primaverals i tardorals entre Europa i Àfrica.

La marjal és un edènic escenari de vida sempre canviant, i l'aigua és el seu protagonista principal, i al ritme de les seues crescudes i minves al llarg del rodar de les estacions es muda i es transforma tota la vida marjalenca. Enclaus vitals a la marjal són les forçudes fonts i els borbolejants ullals repartits çà i lla del seu territori, dels quals mai no en tindrem prou cura, puix són ells els que renovellen i depuren incessantment la vida marjalenca des del fons mateix dels seus fangosos fonaments.

Parotet

Bova (*Typha angustifolia* L. subsp. *australis*)

"Aquest amor tan gentil de la bova,
...
¿com l'he de dir, flor antiga del fang?
El teu destí solemne de cadires,
¿qui el podrà dir, més que siga en veu baixa?
Lànguida flor, alta habitant del llac
que des del llim, el teu origen fèrtil,
toques, febril, l'estatura de l'aigua . . ."

V. A. Estellés

Cal ressaltar entre les plantes suradores, repents i enlairades de la marjal, en primer lloc el gràcil senill i l'elegant bova, ja que són les plantes més abundants, les que més verd posen a la marjal, seguides, potser, pels liris grocs, els joncs i les platanàries, i així també esmentar per llur bellesa els immaculats nenúfars, les ardents i esveltes salicàries, els mengívols créixens, les veròniques aquàtiques i les orelles de llebre.

Quant a la fauna, a més de la multitud d'aus estables, d'entrada i de pas, algunes de les quals presents a l'horta marjalenca de Bellreguard com la garceta blanca, l'esplugabous, la camallonga, la polleta d'aigua, o el veloç i iridiscent blauet, cal, si més no, anomenar la tortuga, el carranc de riu, les colobres, l'anguila, el barb, la tenca, la madrilla i l'omnipresent, exòtica i nou vinguda gambússia que la majoria de bellreguardins i saforencs, equivocadament anomenem samaruc, sense pensar que aquest només habita en les grans marjals de la Safor com els restants endemismes ibèrics -el fartet, la raboseta, el punxoset, la gambeta de riu, la gamba gavatxa o l'agulla d'aigua-, la major part d'ells ja desapareguts, fins i tot, de l'Albufera de València.

La femenívola vinca o herba donzella (*Vinca difformis* Pourret) és amiga de l'ombra i la humitat i si bé prospera en alguns rodals ombrius de la marjal és més pròpia dels obacs frescals de la muntanya baixa i de les alberedes dels rius.

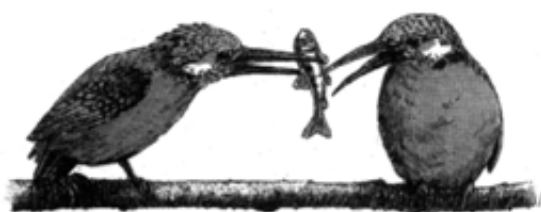
Però, a Bellreguard, a hores d'ara, la marjal és només horta marjalenca amb una xàrcia de séquies i valls de bon cabal i traçat però en un lamentable estat de conservació. I no és que el llaurador de Bellreguard, en general, no aprecie la Naturalea, que bons mestres n'ha tingut, i bona prova és que molts d'ells es resisteixen encara per pur instint de condícia i netedat, a l'ús dels nefasts herbicides, sinó pels aires dels temps actuals tan frèvol i pragmàtic i per la falta d'una sensibilitat i d'una cultura de l'arbre, de l'aucell, del paisatge, una cultura del bosc i del camp que abans s'hi tenia sense haver d'anar a escola.

¿Seria tan difícil imaginar, junt a les encisadores i pulcres hortetes familiars i als bellíssims i ufanosos jardins particulars del poble i de la mar, unes sendes, unes séquies i uns camins igualment mirats i cuidats? I, ja posats a imaginar, tan fora de mare estaria destinar unes fanecades, per iniciativa particular o municipal, en el De l'Est o en Rodafam a recuperar un tros pur i exuberant de la primitiva marjal de Bellreguard amb les seues aus, les seues flors i els seus samarucs i anguiles?

Papalló tigre (*Iphiclides podalirius*).

Dos plans de la virginal i primitiva gran marjal saforenca queden per recordar-nos la seua potència i la seua esplendor originals; i tots dos amb un futur del tot incert. L'un sobre la frontera nord de la comarca, en terres de Gandia, Xeresa, Xeraco i Tavernes, el qual durant l'època musulmana era solcat per naus que arribaven fins els peus de les muntanyes veïnes, i encara a les darreries del segle diuït permetia la navegació de barques i una frondosa devesa de pins ocultava les dunes i la mar. És el pla més feraç de la Conca, el dels més rics canyamelars d'antany, la molluda, negra i fèrtil terra de la qual, *la turba o palla de faves*, abasta de vegades fondàries de més de deu metres, i és, actualment, objecte d'un comerç i un tràfic desconsiderats. En millor estat de conservació i obrint la Safor cap al migjorn, s'estén el Pla d'Oliva i Pego, a hores d'ara declarat parc natural, sobre el qual trobarem la millor representació d'animals i peixos d'aigua dolça de la comarca. En aquest Pla s'ha plantat l'arròs, tradicionalment fins els anys seixanta, i conté no pocs paratges feréstecs i virginals ocults entre els magnífics bovetars i senillars, i llocs prodigiosos com la Bassa de Sineu, la Font de Benirrama i el Racó de Gisbert, el Blau del Calapatar i la Font Salada amb el seu pletòric estany i els seus cinc virtuoses brols. ¿Serà la marjal, durant el proper mil·lenni, per als xiquets saforencs actuals només un bell i fugaç record de la infantesa? Es perdran aquests paradisiacs paratges? Vencerà l'ambició cega o el lúcid respecte?

Blauet o martinet

INVENTARI FLORAL

FAMÍLIA DE LES ADIANTÀCIES

FALZIA DE POU, capil·lera.

Adiantum capillus-veneris L.

Subcosmopolita.

Bronquial i emmenagoga.

Típica dels brocals dels pous, relativament abundant en els margens ombrius de terra i de pedra dels sequials de Rodafam i, sobretot, del de l'Est.

ALISMÀCIES

PLANTATGE DE SÉQUIA, o d'aigua, punta de llança, orella de llebre.

Alisma plantago-aquatica L.

Subcosmopolita.

Flor blanca. Tot l'any.

APOCINÀCIES

VINCA, herba donzella

Vinca difformis Pourret.

Mediterrània occidental.

Flor blau clar. De febrer a maig.

Astringent i hipotensora.

Planta màgica.

Ombries del De l'Est.

ASCLEPIADÀCIES

CORRETJOLA BORDA, matagós.

Cynanchum acutum L.

Mediterrània-Paleotropical.

Porgant i càustica.

Entrellaçada als canyars, senillars i bardisses.

CAL·LITRÀCIES

ESTRELLA D'AIGUA, cal·litríc.

Callitriche stagnalis Scop.

Paleotemperada.

D'abril a novembre.

CERATOFILLÀCIES

ASPRELLA BORDA, volanti.

Ceratophyllum demersum L.

Subcosmopolita.

D'abril a novembre.

CIPERÀCIES

CÀREX DE RIBERA

Carex riparia Curtis.

Euro-asiàtica.

D'abril a juliol.

JUNÇA D'OLOR

Cyperus longus L. subesp. *badius*

(Desf.) Bonnier & Layens.

Paleotemperada.

De maig a novembre.

CIRP DE MARJALS, jonquet

Eleocharis palustris (L.) Roemer

& Schultes.

Subcosmopolita.

De març a novembre.

Les inconfusibles i esplèndides fulles del plantatge de séquia o punta de llança (*Alisma plantago-aquatica* L.).

JONC COMÚ o boval.
Scirpus holoschoenus L. subsp. *holoschoenus*.
Paleotemperada.
D'abril a juliol.
També, *Scirpus holoschoenus* L. subsp. *romanus* (L.) G. Mateo & Figuerola.
Mediterrània.
D'abril a agost.

SEGAMANS
Scirpus lacustris subsp. *tabernae montani* (C. C. Gmelin) Syme.
Euro-asiàtica.
De maig a agost.

COMPOSTES

MATACAVERO, àster esquamós.
Aster squamatus Hieron.
Neotropical.
Floriues blanques.
D'abril a novembre.
Prats i descampats de la platja i horta marjalenca, on és possiblement la planta més abundant, tant o més que la pedrenca.

MARGARIDA DE MARJAL.
Bidens pilosa L.
Neotropical.
Flor blanca i groga. De setembre a Nadal.

CÀNEM D'AIGUA.
Bidens tripartita L.
Euro-asiàtica.
Flor grogosa sense pètals. De juliol a octubre.

CÀPFERRAT
Cirsium monspessulanum (L.) Hill subsp. *ferox* (Cosson) Talavera.
Mediterrània occidental.
Flor rosada. De juny a novembre.

La meravella d'aigua (*Ipomoea sagittata* Poiret) és la germana fetillera de les corretjoles i una de les plantes més decoratives de la marjal, tant per les seues flors rosades com per les seues fosques fulles en forma de sageta.

ECLIPTA
Eclipta prostrata (L.) L.
Neotropical.
Floreta blanca. De juny a novembre.

HERBA DE SANT ROC.
Pulicaria dysenterica (L.) Bernh.
Mediterrània.
Flor groga. De juliol a setembre.
Antibacteriana, antidiarreica, antihistamínica i cardioestimulant.

LLICSÓ DE MAR.
Sonchus maritimus L. subsp. *aquatilis* (Pourret) Nyman.

Mediterrània centro-occidental.
Flor groga. De juny a Nadal.

LLEPASSA BORDA, enganxamonyos.
Xanthium strumarium Miller.
Cosmopolita.
De juliol a novembre.
Tòxica, fins i tot per al bestiar, el qual ni la toca.

CONVULVULÀCIES

CORRETJOLA GRAN.
Calystegia sepium R. Br.
Paleotemperada.

Flor blanca. De maig a novembre.
Laxant.

MERAVELLA MORADA.
Ipomoea indica (Burm) Merr.
Neotropical.
Flor morada. De març a Nadal.
Molt abundant, cobreix arbres i tarongers, inclús tarongerars sencers abandonats.

MERAVELLA D'AIGUA.
Ipomoea sagittata Poir.
Subtropical.
Flor rosada. De juliol a octubre.
Màgica.

CRUCÍFERES

CRÉIXENS.
Nasturtium officinale R. Br.
Cosmopolita.
Flor blanca. De febrer a novembre.
Mengívola, bronquial i depurativa.

EQUISETÀCIES

CANUDET, coa de cavall ramosa.
Equisetum ramosissimum Desf.
Subcosmopolita.
Tot l'any.
Vulnerària.

ESCROFULARIÀCIES

ESCROFULÀRIA AQUÀTICA
Scrophularia valentina Rouy

Ibero-llevantina.
Flor roja. De juny a novembre.

VERÒNICA ACUÀTICA
Veronica anagallis-aquatica L.
Cosmopolita.
Flor blavenca. D'abril a novembre.
Mengívola.

ESPARGANIÀCIES

BOVA GRANOTERA, bova de boles o borlera, platanària.
Sparganium erectum L. subsp. neglectum (Beeby) K. Richter.
Paleotemperada.
De maig a agost.

EUFORBIÀCIES

LLETERA LLANUDA, lleteresa pubescent.
Euphorbia pubescens Vahl.
Mediterrània.
D'abril a novembre.
Càustica.

FABÀCIES

CORONELLA
Dorycnium rectum (L.) Ser.
Mediterrània.
Flor blanqueta. D'abril a juliol.
Depurativa, hipotensora i tònica venosa.

TRÈVOL FRAULER
Trifolium fragiferum L.
Paleotemperada.
Flor rosada. D'abril a octubre.

TRÈVOL DE PRAT, trèvol roig
Trifolium pratense L.
Subcosmopolita.
Flor rosada. De març a novembre.
En banys és útil per al tractament d'èccemes i psoriasis.

TRÈVOL BLANC o repent
Trifolium repens L.
Subcosmopolita.
Flor blanca. De febrer a novembre.

GRAMÍNIES

AGROSTIS RASTRERA o blanca.
Agrostis stolonifera L.
Holàrtica. De maig a agost.

CANYA.
Arundo donax L. subsp. donax.
Subcosmopolita.
D'agost a novembre.
Depurativa i vulnerària. Innombrables utilitats agrícoles i artesanals.

CERREIG DE LA RIBERA
Echinocloa colonum (L.) Link.
Paleotropical.
De juny a novembre.

PANISSOLA REPENT
Panicum repens L.
Paleotropical.
De juny a novembre.
Un dels grams més bonics de l'estiu per la seua preciosa florida.

PEDRENCA, gram d'aigua.
Paspalum distichum L.
Subtropical.
De juliol a Nadal.
Abundantíssima. Fa els pratells més deliciosos del món.

SENILL.
Phragmites australis Steudel subsp. australis.
Cosmopolita.
D'agost a novembre.
Depurativa.

SENILLÓ.
Phragmites australis Steudel subsp. altissima (B) W.D. Clayton.
Cosmopolita.
D'agost a novembre.
Depurativa.

POA ANUAL.
Poa annua L. subsp. annua.
Subcosmopolita.
Tot l'any.

"Ens sorprenen, ens meravellen, ens desvetlen la més atenta curiositat però des d'on ens miren les aranyes, els llagostins, les toca-campanes i els altres insectes? Des de quin estrany univers, quin món tan distint, quina galàxia? L'insecte ofereix un esguard tan enigmàtic que no sembla pertànyer a la psicologia de la nostra esfera terrestre. Es diria que ve d'un altre planeta, més rude, més estraferet, més enèrgic, més atroç . . ."

Maurice Maeterlinck

Lliri groc (*Iris pseudacorus* L.), és el joiós i molt primerenc missatger de la primavera marjalenca.

"Iris, donc, que a les ales lluu, de safrà, la rosada
i encarada amb el sol arrossega milers de matisos . . ."

L'Eneida, Virgili

IRIDÀCIES

LLIRI GROC, ganjol groc, bova xiulaora.

Iris pseudacorus L.

Paleotemperada.

Flor groga. De febrer a juny.

Primera flor, amb els créixens, de la marjal tot preludiant la primavera.

JUNCÀCIES

JONC.

Juncus acutus L.

Mediterrània-Atlàntica.

D'abril a juliol.

LABIADES

PEU DE LLOP, malrubí d'aigua.

Lycopus europaeus L.

Paleotemperada.

Flor blanca. D'abril a juliol.

MENTA BORDA, matapuça, mentastre.

Mentha suaveolens Ehrh.

Mediterrània.

D'abril a novembre.

Carminativa, antiespasmòdica, galactòfuga.

LEMNÀCIES

PA DE GRANOTA, lletilla d'aigua, fartapatos.

Lemna gibba L. i, de vegades,

Lemna minor L.

Subcosmopolita.

Suradora.

D'abril a novembre.

LITRÀCIES

BLAVET

Lythrum junceum Banks & Solander.

Mediterrània.

Flor rosada. D'abril a novembre.

SALICÀRIA, flor de braçal, estronca-sangs, trencadalles.

Lythrum salicaria L.

Subcosmopolita.

Flor roja. De juny a setembre.

Vulnerària, antisèptica, antihemorràgica i astringent. També mengívola.

És una de les flors més elegants i alegres de la marjal.

MIRIOFIL·LÀCIES

VOLANTÍ VERTICIL·LAT, miriofil·lum.

Myriophyllum verticillatum L.

Holàrtica.

De juny a agost.

NICTAGINÀCIES

DOMPEDROS, mampedros, flor de nit.

Mirabilis jalapa L.

Americana; naturalitzada.

Flors multicolors. De maig a novembre.

Tubercles laxants dràstics i vermífugs.

Les flors ornamentals preferides de les casetes i xalets dels bells estius d'antany.

NIMFEÀCIES

LLIRI D'AIGUA, nenúfar, carabassera de séquia, figuera de vall.

Nymphaea alba L.

Euro-asiàtica.

Flor blanca. De maig a novembre.

Sedant. Fruit mengívol.

ONAGRÀCIES

GROC DE SÉQUIA

Ludwigia grandiflora (Michx.)

Greuter & Burdet.

Neotropical.

Flors grogues abundants i cridaneres. De maig a novembre.

EPILOBI PELUT, herba de Sant Antoni, matajaia.

Epilobium hirsutum L.

Subcosmopolita.

Flor rosada. D'abril a novembre.

EPILOBI DE FLOR MENUDA

Epilobium parviflorum Schreber.

Paleotemperada.

Flor rosada. De maig a octubre.

ONOTERA ROSADA

Oenothera rosea L'Hér. ex Aiton

Neotropical.

Flor rosada. De març a Nadal.

Dacsa, dacsera, panís, forment de l'Índia o morenc (Zea mays L.)

Figa vermesca (*Ficus carica* L.)

"L'ombra que fa és fresca, densa i perfumada.
És ampla, com covant i oferint el seu fruit
saborós i dolcíssim a qui sap acollir-s'hi.
Diuen que es complau amb la presència de l'home
i que, agraïda, esdevé més fètil.
El seu fruit ha esdevingut símbol del plaer".

LA FIGUERA
Ronda dels veïns de l'ermita
Alfons Roig

Bresquillera, presseguera (*Prunus persica*)

"Si directe als llavis, provoca un calfred
de tacte insolent, rosat i lluent,
esclata de suc si enfoneses el nas
a les seues galtes".

Fruiter d'amor. *Carme Rovira*

PLANTATGINÀCIES

PLANTATGE MARI

Plantago crassifolia Forsskal

Salad.

Mediterrània.

De maig a novembre.

POLIGONÀCIES

PEBRE D'AIGUA, persicària,
herba presseguera.

Polygonum persicaria L.

Subcosmopolita.

Flor rosada. De maig a novembre.

Diurètica.

POLÍGONUM DE FULLA DE SALZE

Polygonum salicifolium Brouss ex Willd.

Subcosmopolita.

Flor blanqueta. De juny a novembre.

PARAELLA

Rumex crispus L.

Subcosmopolita.

D'abril a novembre.

Mengívola.

POTAMOGETONÀCIES

LLENGUA D'OCA, espiga d'aigua.

Potamogeton nodosus Poiret.

Subcomopolita.

De juny a juliol.

ASPRELLA FIL.LOXERA

Potamogeton pectinatus L.

Subcosmopolita.

De juny a setembre.

PRIMULÀCIES

DOLCETA, encisamet de la Mare de Déu.

Samolus valerandi L.

Subcosmopolita.

Flor blanca. De març a novembre.

Mengívola.

ROSÀCIES

CINC-EN-RAMA, mà de Crist, fragassa.

Potentilla reptans L.

Holàrtica.

Flor groga. De febrer a novembre.

Astringent.

ESBARZER, albarzer, ambrazer, romaguera.

Rubus ulmifolius Schott.

Euro-asiàtica.

Flor rosada. De maig a juliol.

Astringent. Fruits mengívols.

RUBIÀCIES

RÉVOLA DE MARJAL

Galium palustre L.

Holàrtica.

Flor blanca. De maig a setembre.

ROJA, rasposa.

Rubia peregrina L. subsp. longifolia.

Mediterrània.

Flor blanca. D'abril a juny.

Diürètica i astringent. Especial per a tallar les colitis estivals.

Present en tots els margens vells, tant de l'horta com de la marjal.

TAMARICÀCIES

TAMARIT, tamariu

Tamarix gallica L.

Mediterrània centro-occidental.

D'abril a juny.

TIFÀCIES

BOVA, boga.

Typha angustifolia L. subsp. australis (Schum. et Thonn.)

Graebn.

Holàrtica.

De maig a agost.

En viu és una de les plantes més abundants i elegants de la marjal; i ja segada, té múltiples usos ornamentals, agrícoles i artesanals.

UMBEL.LÍFERES

CREIXENASSA, creixen o api bord.

Apium nodiflorum (L.) Lag.

Mediterrània.

Flor blanca. D'abril a agost.

Veïna dels creixens amb els quals no convé confondre.

ULMÀCIES

OM, olm, orm.

Ulmus minor Miller.

Euro-asiàtica.

De febrer a març.

Antiinflamatòria i astringent.

Màrgens antics de dalt de la marjal.

"Vore un món en un Gra d'Arena,
un Cel en una Flor Silvestre.
Tindre l'Infinit en la palma de la mà
i l'Eternitat en una hora"
<<Auguris d'innocència>> William Blake

6. LA PLATJA

Una de les poques joies vives que conserva Bellreguard del seu patrimoni natural, en relativament bon estat malgrat la terrible mutilació que va suposar la desaparició de les dunes i de les motes, és el seu arc de platja de vora un quilòmetre, flanquejat de prop per dos deliciosos riuets i situat en el si de l'esvelt òval litoral de l'antic *sinus sucronensis*, entre la muntanya de l'Or de Cullera i el rotund Montgó.

¿Qui no ha passat hores i hores precioses estirat o corrents, botant o jugant sobre l'arena de la platja? Qui no s'hi ha rebotat després d'un llarg bany, buscant la seua calentoreta? Qui no hi ha fet mil pous o un castell? Són tants els regals que ens fa la platja! Però a banda d'aquestes estimables maneres de viure i de vore la platja, i en contra del prejuí comú que són únicament arenes desèrtiques, aquesta hi amaga darrera la seua nuesa molts móns i moltes vides. Domini de la inquieta ona i de la quieta duna, la platja i la mar són, abans de res, una geografia arcaica vivent, el primer i més primitiu paisatge de Bellreguard i de La Safor, el que més a prop hi està dels temps originals, un espai de vida natural, florística i faunística, no sempre plàcida, sinó sovint en dura lluita amb els embats de la mar, els abrasius vents i les cremors solars.

Molts són els habitants dels suaus i nus arenals bellreguardins i saforencs, que només en aparença són uns deserts. Moltes vides hi ha darrera la nuesa, la lluminositat i la quietud de les platges. I caldrà només observar, per tal de comprovar-ho, els esbarts de gavines, de piulons, de fumatells i d'altres aus marines que se solacen pacíficament o es nodreixen cridanerament al llarg de la vora mar solitària; o fer un clot amb les mans i descobrir l'univers de llombrícols, caragols, petxines i carrancs i d'altres criatures diferents que s'oculten i pul.lulen davall l'arena banyada. Fins i tot l'arenal despulat i ardent és aprofitat com a niu per algunes aus, com el corriol o piuló de mar, que depén absolutament de les arenes nues per tal de realitzar la seua posta i concloure el seu procés reproductor. I, sobretot, observem i passegem les dunes, motes o muntanyars que són la defensa natural i ordenada de les terres de dins i el bressol del primer verd continental, de la flora capdavantera, única per la seua reeixida adaptació als vents salins i l'eixut medi arenós, i un dilatat imperi d'escarabats, insectes, aus, erugues i rèptils.

Però, Bellreguard, com tots sabem, ja no té motes ni muntanyars per causa d'una equivocada manera d'entendre el progrés i la qualitat de vida, la qual creu impossible una aliança entre la geografia natural i la urbana; i, amb tot, sobre els rocs tirats a l'entorn de la Font de la Mar, s'ha produït un intent espontani de regenerar-se una duna, en la qual, i malgrat

l'abandó, hi han crescut plantes tant interessants com el gràcil barronet, el mengívol rave de mar, el llicsó mari, l'aperitiva bracara marina, l'ungla de gat, l'alfals mari o la preciosa i perfumada assutzena marina.

Queden platges solitàries, més o menys ben conservades a Oliva, Gandia i Xeresa, i esquinqalls de dunars aïllats i menuts paratges intactes

El gràcil però tenaç barronet o jull de platja (*Elymus farctus* Viv) és un dels grams més capdavaners i el vorem sempre coronant les dunes pioneres.

al voltant dels riuets o la gola d'alguna séquia mare, on és possible encara recuperar el temps original i sorprendre la vida virginal de les platges. Són les darreres restes d'una sagrada i meravellosa, però fràgil, herència, la conservació i el pervindre de la qual depén de la nostra sensibilitat, la nostra comprensió i estima.

Únicament dues mates de liris de mar queden de l'antic muntanyar de la platja de Bellreguard, i una de elles és aquesta en la plenitud de la seua florida estival i envoltada de braceres ja granades. Els bellíssims i perfumats liris de mar, encara i malgrat tot, dreçats envers l'atzur. Els liris de llum. Els liris de l'esperança.

CATÀLEG FLORÍSTIC

AMARILIDÀCIES

LLIRI DE MAR, assutzena marina.

Pancratium maritimum L.
Mediterrània.

Flor blanca. De juliol a setembre.
Ceba cardiotònica i tòxica.

COMPOSTES

LLICSÓ DE MAR

Launaea resedifolia auct.
Mediterrània.

Flor groga. D'abril a novembre.

BRACERA MARINA

Centaurea maritima Dufour.

Mediterrània occidental
Flor rosada. D'abril a juliol.
Aperitiva i antidiabètica.
És la planta més abundant per
estar afavorida per la matèria
orgànica acumulada a causa de
les deixalles humanes, la qual
cosa indica el grau de brutícia de
la duna.

CRUCÍFERES

RAVE DE MAR
Cakile maritima Scop.
Cosmopolita.
Flor púrpura. Tot l'any.
Mengívola.

GRAMÍNIES

JULL DE PLATJA, barronet.
Elymus farctus (Viv.) Runemark
ex Melderis.
Mediterrània-atlànica.
D'abril a juliol.

FABÀCIES

LOT DE CRETA
Lotus creticus L.
Mediterrània.
Flor groga. De març a juliol.

ALFALS DE LITORAL
Medicago littoralis Rohde.

Mediterrània-atlànica.
Flor groga. De febrer a maig.

ALFALS MARI
Medicago marina L.
Mediterrània-atlànica.
Flor groga. De març a juny.

UNGLA DE GAT
Ononis natrix L. subsp
ramosissima (Desf.) Batt.
Mediterrània occidental.
De març a juliol.
Diurètica.

PAPAVERÀCIES

ROSELLA MARINA, cascall
banyut.
Glaucium flavum Crantz.
Holàrtica.
Flor groga. D'abril a juny.
Analgèsica, càustica. Tòxica a
dosis altes.

QUENOPODÀCIES

BARRELLA PUNXOSA
Salsola kali L.
Paleotemperada.
De juliol a novembre.
Espasmolítica i hipotensora.

7. LA MAR

El primer i el darrer espai natural, d'entre el conjunt d'ecosistemes que conformen Bellreguard i la Safor, és la mar, el vast i fabulós domini marí amb els seus alguers, forestes i ondulants praderies subaquàtiques, la seua fenomenal diversitat de peixos i les seues prodigioses i estranyes criatures. La mar oberta a les desafiants i enriquidores llunyanies, amb les seues rutes i planures, calmes, onatges, temporals i fúries. La mar i el seu radiant solixents i les seues fascinants i enigmàtiques llunes. La mar que regula la temperatura, la humitat i la vida de tot el que es cria a les seues vores. El braç de mar de Bellreguard amb els seus pescadors a canya, a rall o a vela i les seues sorpreses i converses. Res no seria igual ni tindria el mateix sentit a Bellreguard ni a la Conca sense la mar; ni el clima ni el paisatge ni cap forma de vida animal o vegetal ni els costums, ni el sentir dels seus habitants per als quals la seua presència és quasi una necessitat vital imprescindible. Tan gran és el domini de l'ample somriure i de la blava mirada de la mar!

Solstici d'hivern

CANT PERDUT

Homenatge a François Villon, autor de la balada per a pregar a Nostra Dona i d'altres balades no menys enceses; i a Josep Sebastià Pons, l'ocell tranquil d'Illa, el sol ocell del dia.

On són, digueu, digueu, en quina terra
els forçuts canyars del barranc de Sotaia,
els magraners rutilants, els raïcs de les granotes, el seu fang fecundant;
les brancudes garroferes de la via,
la seua ombra acollidora, els seus jocs i berenars?
Però on són els estius d'abans?

On són, digueu, digueu, en quin cel
les airoses datileres de la carretera d'Alacant,
el seu somris de benvinguda, aquelles gesmleres i aquells rosers arquejats;
les desafiantes araucàries, rivals del campanar,
que senyorejaven sobre els nostres terrats i teulats?
Però on són els estius d'abans?

Nenúfar (*Nymphaea alba* L.)

On, digueu, digueu, a quin infern
 ha anat a parar, sense culpa ni pecat,
 l'olivera de la pujada de la mar,
 el seu fullatge de plata, la seua ombra fina com un vel;
 les llustroses moreres del camí de la Dula i del De l'Est
 i aquell om gegant als portals de Rodafam?
 Però on són els estius d'abans?

Sí, digueu, digueu, què s'ha fet
 de les florides sèquies i els frondosos valls,
 els puríssims nenúfars i els borbolejants ullals,
 les pletòriques sènies, els samarucs, les anguiles
 i els sucosos prats de la marjal?
 Però on són els estius d'abans?

On, digueu, per Déu, en quina illa
 trobarem el nostre virginal platjar,
 aquella arena intacta, aquells edènics dunars i muntanyars;
 i la mar tan pura i blava,
 certera metgessa dels nostres afanys, ferides i talls?
 Però on són els estius d'abans?

BIBLIOGRAFIA

BATALLER I BATALLER, Adelina, *La expulsión de los moriscos: su repercusión en la propiedad y la población en la zona del Vernisa*, en Saitabi, núm. X, València, 1960.

BATLLORI, Miquel, *A través de la història i la cultura*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1979.

BOLÒS, O., & VIGO, J. *Flora dels Països Catalans*. Ed. Barcino, Barcelona, 1984.

BOIRA, Hermini, *Estudio de la vegetación acuática del Marjal de Pego-Oliva*, (Inèdit).

BOWLES, William, *Introducción a la historia natural y a la geografía física de España*. Imprenta Real. 2a Ed. Madrid, 1782.

CALERO I PICÓ, Antoni, *Guía excursionista de la Safor*, Col.lecció "El Teix", Alcoi, 1979.

CALVO, Leandro, *Hidrografía subterránea*, Impremta de Lluís Català i Serra. Gandia, 1908.

CAMARENA I MAHIQUES, Josep, *Documentos para la historia de Gandiay su comarca*, Publicaciones del Instituto Laboral, (3 opuscles), Gandia, 1959-61.

— *Historia del distrito de Gandia*, Ediciones del Fomento de Agricultura, Industria y Comercio de Gandia, Gandia, 1965.

CASEY, J., *El Regne de València al segle XVII*, Ed. Curial, Barcelona, 1981.

— *Los moriscos y el despoblamiento de Valencia*, en *Poder i sociedad en la España de los Austrias*, Edició de J. H. Elliott, Ed. Crítica. Barcelona, 1982.

CAVANILLES, Antonio José, *Observaciones sobre la historia natural, geografía, agricultura, población y frutos del Reino de Valencia*, Imprenta Real. Madrid, 1795 i 1797, 2a Ed. CSIC Zaragoza, 1959. 3a Ed., Gráficas Soler, València, 1972 (facsimil de la 1a, reeditat en anys successius).

CLIMENT, Daniel, *Els noms populars de les plantes al migjorn valencià*, Institut d'Estudis Juan Gil Albert. Alacant, 1990. (Inèdit).

— *Les nostres plantes*, Editorial Aguacilar. 2a Edició, Alacant, 1992.

COSTA, Manuel, *Sobre los carrascales termo-mediterráneos valencianos*. Lazaroa, 4, 1982.

— *La vegetación de la devesa de l'Albufera*, Ajuntament de València. València, 1984.

— *La vegetació del País Valencià*, Universitat de València, 1987.

— *Estudio de las dunas de Oliva*, Ajuntament d'Oliva, (Inèdit).

— *Estado actual de la flora y fauna marinas en el litoral de la Comunidad Valenciana*, Publicaciones del Exmo. Ayuntamiento de Castellón de la Plana, 1984.

CREMADES I ARLANDIS, Ferran, *Quadern de records*, Edita Ajuntament de Bellreguard, 1986.

CHABÁS, Roque, *La caña de azúcar*, En El Archivo, núm. 1, Dénia, 1886.

DARDER I PERICÁS, B., *Estudio geológico del Sur de la Provincia de Valencia y Norte de la de Alicante*, Boletín del Instituto Geológico y Minero de España, vol. LVII, Madrid, 1945.

DAVILLIER, Baró Charles, *Viaje por España*, Il.lustracions de Gustau Doré, Ed. Castilla, Madrid, 1949.

DONAT, Pilar; V. URIOS; M.J. VIÑALS, *La Marjal de Pegó-Oliva*, Edita Institut d'Estudis Comarcals de la Marina Alta, Pedreguer, 1993.

DUPRÉ I OLLIVIER, Michèle, *Palinologia y paleoambiente. Nuevos datos españoles. Referencias*, Servicio de Investigación prehistórica, Diputación provincial de Valencia, 1988.

GARCÍA IMERCADAL, J., *Viajes de extranjeros por España y Portugal*, (Entre altres, s'hi inclou: "Viaje de España" de B. Joy, "Viaje de España y Portugal" de A. Jouvin, "Nuevo viaje a España" de J. F. Peyron i "Viaje a España" de J. Townsend.) Ed. Aguilar. 3 vols., Madrid, 1952.

GUICHARD, P., *Le peuplement de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane*, En Mélanges de la Casa de Velázquez, Vol. V., 1969.

ESCOLANO, Gaspar J., *Décadas de la historia de la insigne y coronada Ciudad y Reino de Valencia*, Imprenta de Pedro Patricio Mey, València, 1610. També: Universitat de València. València, 1972.

FERRAIRO, J. M^a.; F. ROMAGUERA; J. VILLAPLANA, *Entre Senill i Borró*, (Itinerari de les marjals i dunes de Gandia-Xeresa). Edita CEIC Alfons el Vell, Gandia. 1992.

— *El Racó del Duc a peu, un itinerari de la natura*. Agència del Medi Ambient. València, 1991.

FLETCHER VALLS, D., *Els Ibers*, Ed. Institució Alfons el Magnànim, València, 1983.

FOLCH, R., *La vegetació dels Països Catalans*, Ed. Ketres, Barcelona, 1987.

FONTAVELLA, Vicente, *La huerta de Gandía*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Zaragoza, 1952.

FONT I QUER, P., *Plantas medicinales. El Dioscórides renovado*, Editorial Labor, 3a edició: Barcelona, 1976.

LABORDE, Alexandre de, *Viatge pintoresc i històric. El País Valencià i les Illes*, 1a edició: París, 1811. Edició catalana: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1975.

— *Itinerario descriptivo de las provincias de España. Reino de Valencia*, Mariano de Cabrerizo, València, 1826. També Librería París-Valencia. València, 1980.

LA PARRA LÓPEZ, Santiago, *Bandolers a la Safor (S.XVII)*, en Ullal, núm. 3, Gandia, agost de 1983.

— *Entre el Renaixement i el Barroc: L'època dels Borja*, Llibre de la Safor. 1983.

— *Los Borja y los moriscos*, Edicions Alfons el Magnànim, València, 1992.

LLOBREGAT, Enric A., *Els orígens del País Valencià*, Edita Institució Alfons el Magnànim, València, 1981.

MADOZ, Pascual, *Diccionario Geográfico Estadístico Histórico de Alicante, Valencia, Castellón y Murcia*, Institució Alfons el Magnànim, Diputació de València. València, 1982.

MARTÍ I OLIVER, Bernat, *El naixement de l'agricultura en el País Valencià*, Universitat de València, 1983.

MARTÍN, Carles & Daniel CLIMENT, *Les formacions vegetals de la ciutat d'Alacant*, Patronat municipal del V centenari de la ciutat d'Alacant, Alacant, 1990.

MASCARELL I GOSP, Josep, *Amics de muntanya. Excursionisme i plantes medicinals*, 2a edició: Editorial Tres i Quatre, València, 1981.

MASCLANS, F., *Guia per a conèixer els arbres*, Ed. Montblanc, Barcelona, 1980.

— *Els noms de les plantes als Països Catalans*, Ed. Montblanc, Granollers, 1981.

MESTRE, Antonio, *L'economia d'Oliva*, en *Iniciació a la història d'Oliva*, Ajuntament d'Oliva, València, 1.978.

MORA, Ignasi, *Josep Camarena i l'ocàs del món rural. (Viatge a la Safor)*, Edita: CEIC Alfons el Vell, Gandia, 1988.

MORANTI DEUSA, Isabel, *Economía y sociedad de un señorío del País Valenciano: El ducado de Gandía (siglos XVIII-XIX)*, Publicaciones del Instituto Duque Real Alonso el Viejo, Gandia, 1978.

— *El declive del señorío*, Institución Alfonso el Magnánimo, Diputación de Valencia, Valencia, 1984.

MORANTI MARCO, Evaristo, *Monografía Geohistórica de Bellreguart*, (Inèdit).

MULET I PASCUAL, Luis, *Estudio etnobotánico de la Provincia de Castellón*, Diputación de Castellón, 1991.

MUÑOZCARBONELL, V.; CASANOVA MIRET, V.; PUIGMUÑOZ, F., *L'antic règim demogràfic a una comunitat rural: Bellreguard (1.609-1.919)*, Ajuntament de Bellreguard, 1987.

PIQUERAS, Juan, *La vid i el vino en el País Valenciano*, (Geografia econòmica: 1564-1980), Institució "Alfons el Magnànim", Diputació Provincial de València, València, 1981.

PONS I MONCHO, Francisco, *Trapig. La producción de azúcar en la Safor (siglos XIV-XVIII)*, Pròleg: Antonio Mestre, Publicaciones del Instituto Duque Real Alonso el Viejo, Gandía, 1979.

REGLÀ, J., *Aproximació a la Història del País Valencià*, València, 1978.
— *Estudios sobre los Moriscos*, Barcelona, 1974.

RIGUAL, Abelardo, *Flora y vegetación de la provincia de Alicante*, Instituto de Estudios Juan Gil Albert, Diputación Provincial de Alicante.

ROSSELLÓ I VERGER, Vicent M., *El litoral Valencià (I). El medi físic i humà*, Ed. L'Estel, València, 1969.

— *Esbós geogràfic de la Safor*, amb Jeroni Banyuls, Ed. C.E.I.C. Alfons el Vell, La Safor, 1986.

SALVADOR, Joan, *Viatge d'Espanya i Portugal*, Edicions 62, Barcelona, 1972.

SANCHIS I COSTA, J., *Manifiesto de los niños moriscos que quedaron en Gandía en el año 1611*, Anales de la Universidad de Alicante, nº 2. Alicante, 1982.

SANCHIS GUARNER, M., *La ciutat de València*, València, 1976.

SANTOS I SERN, Vicente M., *Cara y Cruz de la sedería valenciana (Siglo XVIII - XIX)*, Institució "Alfons el Magnànim", Diputació Provincial de València, 1981.

SENDRA SASTRE, Andreu, *Aportació al coneixement de la Ictiofauna de la Marjal de Pego-Oliva*, Alacant, 1988.

TERRADELL, Miquel i M. SANCHIS GUARNER, *Història del País Valencià (I)*, Pròleg: J. E. Martínez Ferrando, Edicions 62, Barcelona, 1965.

VICIANA, Martín de, *Crónica de la inclita y coronada Ciudad de Valencia*, Edició a cura de S. Garcia Martínez, Departament d'Història Moderna, Universitat de València, 5 vols. València, 1972.

— *Páginas de historia de Gandía* (Segunda parte de la Crónica de Valencia), Castell de Bairén, Gandia, 1980.

VILLAPLANA, Jesús, *Estudio faunístico del marjal de Oliva-Pego*, Conselleria de Agricultura y Pesca. (Inèdit).

— *Una zona a preservar: les marjals de la Safor*, En Guaita, núm. 1, Gandia, febrer de 1982.

— *Introducció a la fauna vertebrada de La Safor*, Edició del CEIC "Alfons el Vell", 1988.

VILLANUEVA, Jaime de, *Viage literario a las iglesias de España*, Imprenta Real, Madrid, 1806.

V V A A, *Iniciación a la historia de Oliva*, Publicacions de l'Ajuntament d'Oliva, València, 1988.

— *El llibre de la Safor*, Gandia, 1983.

AQUEST LLIBRE ES VA ACABAR
D'IMPRIMIR A LA SAFOR,
EL DIA 2 DE SETEMBRE DE 1994

Festes del Poble 1994
Ajuntament de Bellreguard
(La Safor)

col·laboren:

DIPUTACIÓ DE VALÈNCIA
Col·labora amb Col·labora amb els Ajuntaments

Secció de Crèdit
Coop. Agrícola Sant Miquel
Bellreguard